Publication No. 3 March 1962

201294

'व्यास' इत्युपाख्येन 'केशवरामेण' विरचितः

410-H.
155

लघुनिघण्टः

LAGHU-NIGHANTA

by

Vyasa Keshavaram

Edited by

A. S. Paranjpe.
G. S. Pendse.
V. A. Bedekar.

Published for the I. D. R. A., Poona and for "Vaidyak" in honour of Dr. N. A. Purandare, of Bombay.

CONTENTS —

Printed by S. R. Sardesai, B.A., LL.B., Navin Samarth Vidyalaya's 'Samarth Bharat Press', 41 Budhwar Peth, Poona 2.

Published by Dr. G. S. Pendse, for the I. D. R. A. Poona.
955 Sadashiv Peth, Poona 2.

PREFACE

The present volume has been edited with the help received from various sources. The financial assistance was received from three sources.

The nucleus of the funds utilised for the publication of the present book was a small amount placed at the disposal of one of us (A. S. P.) in 1939 to edit and publish a book in honour of Dr. N. A. Purandare, M. D., F. R. C. O. G., F. C. P. S. of Bombay to be presented to him as a souvenir on behalf of his Marathi speaking students and colleagues at the Seth G. S. Medical College, Bombay. Such a book was to be published as a special volume representing the editorial Boards of the Marathi quarterly journal, " Vaidyak ", of which Dr. Purandare was the President. The volume was intended to show that scientific articles can be written in an Indian language, such as Marathi. The outbreak of war prevented the publication of the proposed book and even the publication of the " Vaidyak " had to be stopped. So, the amount allotted to the publication of the proposed volume remained unused in the bank uptil now. (For details, see the statement in Marathi, which follows.)

Now the conditions have also changed. There is no need, any more, to prove that Marathi language can be used as a medium for expressing scientific facts and ideas. On the other hand, it has become necessary to curb the enthusiasm of many people, who want to dispense with English altogether and replace it by Marathi overnight without any bilinual [illegible] transition period. This question has been

referred to here in order to show that the publication of the proposed souvenir in the form originally contemplated has become redundant. There are other subjects now requiring attention. One such subjectwh ich calls for our attention is the publication of old Ayurvedic manuscripts lying in various libraries in India before they are destroyed by moths and weather. It was, therefore, decided to divert the amount at the disposal of A. S. P. to an object in which outside help and co-operation was available. It has been utilised for the publication of the present small volume. (Vide the Editorial Note on P. 9).

As this amount was found to be insufficient, we approached the Ministry of Scientific Research and Cultural Affairs of the Government of India for a grant-in-aid under the scheme to help the editing and publication of rare manuscripts. A small amount to supplement the nucleus has been received by us under the scheme and we are thankful to the Ministry for this support.

Even with this aid, it would not have been possible to undertake the editing and publication of this volume without the co-operation of the Indian Drugs Research Association and of the staff of the Association, engaged in research work on drugs with the help of a grant from the Ministry of Health, Government of India. The first manuscript selected for editing and publication is, therefore, on the subject of drugs.

Dr. C. Dwarkanath, Adviser, Indian Systems of Medicine, Ministry of Health, Govt. of India, has seen the work in the early stages and made some valuable suggestions, for which we are highly thankful to him.

Prof. S. R. Godbole has spared no pains in preparing the Appendix ' A ' and we are indebted to him for this help. The manuscripts used here have been borrowed from the Bhandarkar Oriental Research Institute and the Bombay Asiatic Society and we are thankful to them.

It will thus be seen that the present volume is being published, both as a presentation volume in honour of Dr. N. A. Purandare and also as a third publication of the Indian Drugs Research Association, Poona. Although this is the third publication of the I. D. R. A., Poona, it is the first so far as the subject of editing the old and rare manuscripts is concerned.The other publications of the I. D. R. A., Poona are concerned, with the Pharmacognostic studies on Indian Medicinal plants, and that work is expected to continue in the same way in future. In addition, we desire to do the work of editing and publishing ancient manuscripts, if we get the necessary financial help to cover the cost. We are highly indebted to Hon'ble Shri D. P. Karamarkar and the members of the Ministry of Health, Government of India, for their generous support, without which the scientific efforts of the Indian Drugs Research Association would not have been fruitful.

In spite of careful correction of the proofs, some printing errors have creeped in inadvertently. A small corrigendum was found necessary and has been printed on the next page. We are also thankful to the Samarth Bharat Press for completing the work within a short time.

A. S. Paranjpe.
G. S. Pendse.
V. A. Bedekar.

Corrigendum

	Instead of–	*Read*
Page 1, Line 11	welknown	wellknown
Page 10, Lines 36-37	the correct name which is given in the foot-notes of this publication.	the correct word which is given in the foot-notes under the verses of the work.
Page 12, Line 33	their datas.	the data.
Page 14, Line 11	resemble well the Dhan. etc.	resemble well those in the Dhan. etc.

Sanskrit Text

Page 21, Line 20	क्रन्यादी	क्रव्यादो
Page 22, Line 15	°वालुक	°वालुकः
Page 22, Line 23	°शङ्ग	°शृङ्ग
Page 26, Line 9	सिता	शिता
Page 31, Line 16	चाङ्गरी	चाङ्गेरी
Page 34, Line 10	°ज्वस्क्षीण°	°ज्वरक्षीण°
Page 35, Line 17	°हृद्दा°	°हृद्दाह°
Page 37, Line 14	‘रुहज्झेह°	°रुज्झेह°
Page 38, Line 4	कटुं°	कटु°
Page 38, Line 11	हन्त्युकुष्ठ°	हन्त्युत्कुष्ठ°
Page 41, Line 9	°रूक्ष्यं	°रूक्षं

निवेदन

मुंबईचे सुप्रसिद्ध प्रसूतिशास्त्रज्ञ व स्त्रीरोगचिकित्सक डॉ. नीळकंठ अनंत पुरंदरे यांस त्यांच्या ८५ व्या जन्मदिनानिमित्त हा ग्रंथ आज सत्कारपूर्वक अर्पण केला जात आहे. वास्तविक त्यांच्या ६४ व्या वा ६५ व्या जन्मतिथीसच एक ग्रंथ त्यांना अर्पण करावयाचें ठरलें होतें, पण तें कार्य आजपर्यंत लांबणीवर पडलें. याचें कारण पुढें दिलेल्या खुलाश्यावरून वाचकांस कळेल.

मुंबईचें, परळमधील, शेठ गोवर्धनदास वैद्यक महाविद्यालय (Medical College) १९२५–२६ सालीं सुरू झालें. त्यांत व त्याला संलग्न असलेल्या किंग एडवर्ड रुग्णालयांत सर्व विषयांच्या अध्यापकांच्या व वैद्यकीय वैशेषिकांच्या जागीं भारतीयांच्या नेमणुका झाल्या. या तज्ज्ञांपैकीं ज्यांचें परदेशांत, विशेषतः इंग्लिशखेरीज इतर भाषिक युरोपीय देशांत, शिक्षण झालें होतें किंवा ज्यांना इंग्लिशेतर युरोपीय भाषा ज्ञात होत्या त्यांना असें वाटूं लागलें कीं जर युरोप-मधील वेगवेगळ्या, विशेषतः हॉलंड, डेन्मार्क इत्यादि लहानलहान देशांतहि, किंवा जपानमध्यें देखील त्यांच्या भाषांचा शिक्षणाचें माध्यम म्हणून उपयोग होत आहे, तर हिंदुस्थानांतील प्रांतिक भाषा शिक्षणाचें माध्यम कां होऊं नयेत ? देशी भाषेचा असा उपयोग वैद्यकशास्त्राच्या शिक्षणांत कितपत शक्य आहे हें पाहण्यासाठीं किंवा तो शक्य आहे हें सिद्ध करण्यासाठीं या नवीन वैद्यक महाविद्यालयांतील मराठी भाषिक अध्यापक-वर्गानें "वैद्यक" नांवाचें एक त्रैमासिक काढावयाचें १९३५ सालीं ठरविलें व ठरल्याप्रमाणें हें त्रैमासिक, एक कार्यकारी संपादक-मंडळ व दुसरें सहकारी संपादक-मंडळ अशा दोन संपादक-मंडळांच्या नेतृत्वाखालीं प्रसिद्ध होऊं लागलें. पहिल्या संपादक-मंडळाचे सर्व सदस्य 'गोर्धनदास महाविद्यालयां'तील शिक्षक होते व डॉ. पुरंदरे या मंडळाचे अध्यक्ष होते. दुसऱ्या म्हणजे सहकारी मंडळांत ग्रॅण्ट आणि गोर्धनदास या दोन्ही महाविद्यालयांतील शिक्षक होते. "वैद्यक" त्रैमासिका-बरोबरच 'गोर्धनदास महाविद्यालयां'त मराठी वाङ्मय-मंडळ स्थापन झालें. वैद्यक त्रैमासिकाला या वाङ्मय-मंडळाचें, लेखांच्या व वर्गणीच्या दृष्टीनें, साहाय्य होईल अशी संपादकमंडळाची अपेक्षा होती, ती मात्र पूर्ण झाली नाहीं. तरी दोन्ही मंडळें एकमेकांना पूरक होतीं. आधुनिक वैद्यकशास्त्राच्या विविध अंगांवर

मराठींतून लिहितां येतें असें जरी आम्हांला दाखवून देतां आलें, तरी वर्गणी-दारांचा, जाहिरातींचा वगैरे पुरेसा आश्रय न मिळाल्यामुळें, शिवाय युद्धाच्या काळांत किंमती वर गेल्यामुळें, आर्थिकदृष्ट्या "वैद्यक" पुढें चालविणें अशक्य झाल्यामुळें, तें २ वर्षें चालविल्यानंतर बंद करावें लागलें. मराठी वाङ्मय-मंडळहि पुढें वर्ष दोन वर्षांत बंद पडलें.

डॉ. पुरंदरे मुंबईत व इतरत्र प्रख्यात आहेत, तरी पण त्यांना प्रस्तुत ग्रंथ सत्काररूपानें अर्पण होत असल्यामुळें, येथें त्यांचा परिचय करून देणें उचित होईल.

डॉ. नीळकंठ अनंत पुरंदरे यांचा जन्म मुंबई येथें २७ एप्रिल १८७७ रोजीं झाला. कांहीं पिढ्यांपूर्वीं यांचे पूर्वज वसई व ठाणें या भागांत स्थायिक झालेले होते. डॉक्टरांच्या पूर्वींच्या तीन पिढ्यांचा मुंबईत आयुर्वेदिक वैद्यक-व्यवसाय होता. तेव्हां डॉक्टरांची वैद्यकांतील कुशाग्र बुद्धि ही आनुवंशिक देणगी आहे असें म्हणतां येईल. १८९६ सालीं मुंबई विश्वविद्यालयाची प्रवेशपरीक्षा उत्तीर्ण झाल्यावर यांनीं आधुनिक वैद्यकाच्या शिक्षणासाठीं मुंबईच्या ग्रँण्ट मेडिकल कॉलेजमध्यें प्रवेश करून तेथील अभ्यासक्रम इ. स. १९०० मध्यें उत्तम रीतीनें पूर्ण केला व अखेरच्या परीक्षेंत पहिला क्रमांक मिळविल्यामुळें ते चार्लस मोर-हेड पारितोषिकाचे मानकरी झाले. नंतर १९०८ मध्यें त्यांनीं वैद्यकांतील M. D. ही उच्च पदवी मिळविली. १९०५ ते १९११ पर्यंत त्यांनीं सन्मान्य (honorary) साहाय्यक प्रसूति-वैद्य व सूतिकाशास्त्राचे शिक्षक (tutor) या जागांवर मोटलीबाई रुग्णालयांत काम केलें. १९२६ मध्यें परळ (मुंबई) येथें किंग एडवर्ड स्मारक रुग्णालय चालू झाल्यावर यांची त्यांत ज्येष्ठ प्रसूतिशास्त्रज्ञ व स्त्रीरोग-चिकित्सक या जागेवर नेमणूक झाली व नंतर १९२९ मध्यें वाडिया सूतिकालय स्थापन झाल्यावर तेथेंहि त्यांची नेमणूक झाली. रुग्णालयांतील यांच्याकडे असलेले विभाग फार लोकप्रिय होते, स्त्रिया तेथें जाण्यास नाखूष नसत. याचें श्रेय यांच्या अंगच्या सचोटी इत्यादि गुणांना, त्याचप्रमाणें त्यांच्या-बद्दल जनतेला असलेल्या आदर व श्रद्धा यांना आहे.

यांनीं प्रसिद्ध केलेल्या आपल्या व्यवसायांतील अनुभवांना व निरीक्षणांना परदेशांतील तज्ज्ञांनींहि पसंती दर्शविली आहे. सोसायटी ऑफ गायनेकॉलजी आणि ऑब्स्टेट्रिक्स या संस्थेच्या स्थापनेंत डॉक्टरांचें बरेंच अंग आहे. लंडन

येथील रॉयल कॉलेज ऑफ ऑब्स्टेट्रिक्स आणि गायनेकॉलजी या तज्ज्ञांच्या संस्थेनें त्यांना आपले फेलो निवडून त्यांच्या या विषयांतील कामाबद्दल मान्यता दर्शविली आहे.

डॉक्टरांनीं आपल्या खाजगी वैद्यक-व्यवसायांत भरपूर पैसा मिळविला, तरीं पण त्यांच्या वागणुकींत आढयता कधींच दिसली नाहीं. त्यांच्या या खासगी व्यवसायाची ख्याति अवाढव्य असूनहि उपर्युक्त सार्वजनिक रुग्णालयांतील आपल्या कर्तव्यांकडे त्यांचें किंचित्सुद्धां कधींच दुर्लक्ष झालें नाहीं. ठरलेल्या त्यांच्या कामाच्या दिवशीं ते रुग्णालयांत अगदीं अचूक व वेळेवर यावयाचें व सर्व काम आटोपून घरीं जावयाचे, असा त्यांचा क्रम होता. या त्यांच्या कार्य-निष्ठेमुळें त्यांनीं आपल्या विद्यार्थ्यांचा आदर व त्यांचें प्रेम, व आपल्या सह-काऱ्यांची निष्ठा संपादन केली होती. प्रस्तुत ग्रंथाचा उगम याच भावनांतून झाला आहे.

डॉ. पुरंदरे १९३८ सालीं गोर्धनदास-महाविद्यालय व किंग एडवर्ड रुग्णालय या संस्थांतील आपल्या सन्मान्य जागांवरून वयपरत्वें निवृत्त झाले, तेव्हां त्यांच्या विषयांवरील मराठींत लिहिलेल्या लेखांचा एक संग्रह सत्कार-ग्रंथ म्हणून वैद्यक-मंडळानें विद्यार्थ्यांच्या वतीनें प्रसिद्ध करून त्यांना अर्पण करावा असें ठरलें. या कामासाठीं लागणारा निधि जमविण्यासाठीं गोर्धनदास कॉलेजच्या विद्यार्थ्यांनीं एक नाटक केलें व खर्च वजा जातां उरलेले रु. ७७८ वैद्यक-मंडळाच्या स्वाधीन केले व या मंडळानें संकल्पित ग्रंथाचें संपादन करून तो प्रसिद्ध करण्याचें काम माझ्यावर सोंपविलें.

उपर्युक्त रक्कम बँकेंत जमा होऊन संकल्पित ग्रंथासाठीं लेखांची वगैरे जुळवाजुळव होत असतांनाच दुसरें महायुद्ध सुरू झालें. त्या वेळीं फक्त दोनच लेख हातीं आले होते, व बाकी कांहीं लेखांबद्दल लेखकांकडून आश्वासनें मिळालीं होतीं. हे लेख हातीं न येतांच कागदाच्या वगैरे सर्व किंमती व भाव वाढल्यामुळें ग्रंथाचें प्रकाशन तहकूब झालें. युद्धानंतरहि भाव उत्तरोत्तर वाढत गेल्यामुळें, बँकेंतील "वैद्यका"च्या खात्यांत असलेल्या रकमेंतून ग्रंथ प्रसिद्ध करणें अशक्य झालें. माझ्या ताब्यांत असलेल्या व्याजासह वरील रकमेचें काय करावें तें सुचेना. म्हणून मी महाविद्यालयांतील माझ्या पूर्वीच्या कांहीं सहकाऱ्यांचा

व सध्यां त्याच महाविद्यालयांत व रुग्णालयांत अध्यापनाचें काम करीत असलेल्या डॉ. पुरंदरे यांच्या दोघां चिरंजीवांचा सल्ला विचारला, पण कोणाकडूनहि कोणतीच सूचना आली नाहीं. तेव्हां हातीं असलेल्या निधीचा उपयोग दुसऱ्या कोणत्या तरी तऱ्हेनें डॉ. पुरंदरे यांच्या सत्कारार्थ करण्याचा मीं निर्णय घेतला.

मराठींतून शास्त्रीय विषयांवर लिहितां येतें या वैद्यक त्रैमासिक काढण्याच्या मूळ कल्पनेचा प्रसार करण्याची आतां आवश्यकता उरली नाहीं. उलट कांहीं लोकांच्या याविषयीच्या आत्यंतिक आवेशाला आवरण्याची आतां जरूरी उत्पन्न झाली आहे. त्यांना २–४ वर्षांत इंग्रजीचें पूर्ण उच्चाटण करून तिची जागा पूर्णपणें देशी भाषेला द्यावयाची आहे. यांत जपानसारख्या प्रगत देशाचें अनुकरण न करतां, हैद्राबादेंत लोकांवर उर्दू लादण्याचे प्रयत्न झाले होते त्यांचें अनुकरण या लोकांना करावयाचें आहे.

जपानमध्यें जपानी भाषेचा उपयोग शिकविण्यांत व परीक्षांत होऊं लागल्यापासून ५० वर्षांपेक्षां अधिक द्विभाषिक संक्रमणकाल गेला. ह्या काळांत त्यांनीं परकी भाषेंतील पाठ्यपुस्तकेंच वापरलीं, त्यांची भाषांतरें केलीं नाहींत. येथें पाठ्यपुस्तकें आधीं हवींत. ग्रंथ मुखोद्गत करण्याची जुनी परंपराच याच्या मुळाशीं आहे. या देशांत एखादा विषय अथवा त्याचीं तत्वें समजून शिकण्या-पेक्षां ग्रंथ अथवा पुस्तक पाठ करण्याची प्रवृत्ति फार दिसून येते. तीमुळें कोश, पाठ्यपुस्तकें किंवा परकीय पुस्तकांची भाषांतरें आधीं झालीं पाहिजेत असें लोकांना वाटतें. वास्तविक कोणत्याहि भाषेचा शिक्षणाचें माध्यम म्हणून, आरंभीं अंशतः व पुढें अधिकाधिक, उपयोग झाल्यानंतर, या प्रयत्नांतूनच पुस्तकें हळूं हळूं निर्माण झालीं पाहिजेत, व प्रथम लहान पुस्तकें तयार होऊन अनेक वर्षांच्या अनुभवानंतर त्यांचे मोठे ग्रंथ व्हावे. तोंपर्यंत परकी भाषेंतील ग्रंथांचा अभ्यासासाठीं उपयोग चालू रहावा असाच क्रम जपाननें अवलंबिला होता. पण आपलेकडे उलटया बाजूनें आरंभ व ५० वर्षांचे काम ५ वर्षांत करण्याची घाई होत आहे. उलट, कांहीं लोक माध्यम म्हणून इंग्रजी भाषेचाच आग्रह धरीत आहेत. एकतर पूर्णपणें इंग्लिश अथवा पूर्णपणें देशी भाषा वापरावी, हें म्हणणें किती अयोग्य आहे हें दाखविण्यासाठीं हें जरा विस्तृत विवेचन केलें आहे.

मूळ उद्दिष्टापेक्षां वेगळ्या प्रकारचा ग्रंथ प्रसिद्ध करण्याचा मी जो निर्णय घेतला याचें हें एक कारण आहे. शिवाय प्रस्तुत ग्रंथासारखा ग्रंथ प्रसिद्ध केल्यास

दुसरीकडून कांहीं आर्थिक साहाय्य व सहकार्य मिळेल असें दिसल्यावरून या प्रकारचा सत्कार-ग्रंथ प्रसिद्ध करण्याचें ठरविलें. वैद्यकाच्या इतिहासाचा नाद असल्यामुळेंहि प्रस्तुत ग्रंथासारखा सत्कार-ग्रंथ काढण्याची कल्पना मला सुचली व जमल्यास ती अंमलांत आणावयाचें ठरविलें. हा विषय "वैद्यकाच्या" धोरणाशीं विसंगत नाहीं, उलट वैद्यक त्रैमासिक जर टिकलें असतें तर त्यांतूनहि जुन्या वैद्यकीय हस्तलिखितांचे क्रमशः प्रकाशन होण्याची शक्यता होती.

जुना हस्तलिखित ग्रंथ संपादून प्रसिद्ध करण्याचें ठरल्यानंतर, प्रसिद्ध करण्याजोगत्या लहान हस्तलिखित ग्रंथाचा शोध सुरू झाला. मुंबई विश्वविद्यालय, एशियाटिक सोसायटी, पुणें येथील भांडारकर प्राच्यविद्या-संशोधनसंस्था इत्यादींच्या ग्रंथसंग्रहालयांत पुष्कळ जुनीं हस्तलिखितें पडून आहेत. तीं कीड लागून अथवा हवेच्या परिणामानें नष्ट होण्यापूर्वी त्यांचे प्रसिद्धीकरण इष्ट आहे. केंद्रीय सरकारच्या शिक्षण-मंत्रालयानें अशा कामासाठीं साहाय्य देण्याची एक योजना चालू केलेली आहे. या योजनेच्या नियमांप्रमाणें प्रकाशनाचा सर्व खर्च मिळत नाहीं व जो खर्चाचा अंश देतात तो व्यक्तींना द्यावयाचा नसून ज्या संघटित मंडळींना किंवा संस्थेला अंशतः तरीं खर्च करण्याची शक्ति आहे अशानांच अनुदानरूपानें मिळतो. प्रस्तुत ग्रंथाच्या प्रकाशनासाठीं वैद्यक-मंडळ व भारतीय औषधी-संशोधन-मंडळ यांनीं संयुक्तपणें केंद्रीय शिक्षण-मंत्र्यालयाला साहाय्यासाठीं अर्ज केला होता, त्यावर प्रस्तुत ग्रंथाच्या प्रकाशनासाठीं अनुदान मिळालें आहे. त्याबद्दल आम्ही अत्यंत ऋणी आहोंत. या ग्रंथाच्या संपादकीय व इतर कामांत मला उपर्युक्त औषधि-संशोधन-मंडळांतील कार्यकर्त्यांचें साहाय्य मिळालें नसतें तर केंद्रशासनाकडून मिळालेली अनुदानाची रक्कमहि अपुरी होती. शिवाय डॉ. पेंडसे व डॉ. बेडेकर यांनीं सहसंपादक या नात्यानें सहकार्य केलें नसतें तर एकट्याच्यानें हें कार्य पार पडलें नसतें. निघंटूंवरील संशोधनात्मक लेख व संपादकीय टिपण हीं मुख्यतः डॉ. पेंडसे यांनीं तयार केलीं आहेत व व ग्रंथांतील पद्यांच्या ओळीखालील पदटीपा व सूची या मुख्यतः डॉ. बेडेकर यांनीं तयार केल्या आहेत. शिवाय परिशिष्टांत दिलेलीं बहुतेक औषधींचीं लॅटिन नांवें श्री. स. रा. गोडबोले यांनीं पुरविलीं आहेत. त्याबद्दल त्यांचें अत्यंत ऋणी आहोंत. त्याशिवाय औषधी-संशोधन-मंडळातील इतर लोकांचेंहि कमीअधिक साहाय्य झालें आहे, त्याबद्दल आभारी आहें.

प्रकाशनासाठीं केलेली हस्तलिखित ग्रंथाची निवड उत्तम आहे असें म्हणवत नाहीं, पण विद्यमान परिस्थितींत ती चांगली आहे असेंच म्हणावें लागेल. आम्हांला कांहीं अटी व बंधनें पाळावयाचीं होतीं. त्यांपैकीं कांहीं संपादकीय टिपणांत (पृ. ९) सांगितलींच आहेत. तीं अशीं –ग्रंथ थोडक्या वेळांत (वेळेवर) छापला जाईल व खर्चाच्या मानानें आमच्या आटोक्यांत असेल इतका लहान व मुंबई-पुण्याच्या ग्रंथालयांत उपलब्ध असेल असाच निवडावयाचा होता. औषधी-संशोधन-मंडळाचें सहकार्य प्राप्त झाल्यामुळें औषधांवरील ग्रंथ इष्ट होता. शिवाय भेषजविज्ञान हा माझा पूर्वी अध्यापनविषय असल्यामुळें द्रव्यगुणविषयक ग्रंथाकडे माझा थोडासा ओढा होता. ह्या कारणांमुळें प्रस्तुत ग्रंथाची निवड झाली.

प्रस्तुत ग्रंथाचें प्रकाशन विशिष्ट हेतूनें व नमुन्यादाखल करण्याचा आमचा हा एक उपक्रम आहे. वैद्यकाच्या इतिहासाचा अभ्यास व संशोधनासाठीं संघटित प्रयत्न करण्याचा आमचा विचार आहे. पुढील ग्रंथांच्या प्रकाशनास वरील निर्बंध लागू नसतील. योग्य प्रोत्साहन व आश्रय मिळाल्यांस संकल्पित संघटनेच्या विद्यमानें जुने वैद्यकीय अप्रसिद्ध (हस्तलिखित) ग्रंथ क्रमाक्रमानें संपादून प्रसिद्ध करण्याचा आमचा उद्देश आहे. प्रस्तुत ग्रंथ हा या उपक्रमाचा एक नमुना आहे. यावरून आमच्या संशोधनपूर्वक संपादनकार्याची वाचकांना कल्पना होईल. यदाकदाचित् हें उद्दिष्ट आमचे हातून पार पडलें नाहीं, तरीं इतरांनीं तें हातीं घ्यावें असें आमचें आवाहन आहे. आयुर्वेदाला वाहिलेलीं अशीं पुष्कळ नियतकालिकें आहेत. त्यांच्या कार्यकारी मंडळींनीं आपापल्या नियतकालिकांत जुने अप्रसिद्ध ग्रंथ क्रमशः प्रकाशित करावे अशी आमची त्यांना आग्रहाची विनंति आहे. हा ग्रंथ वैद्यकातर्फे डॉ. पुरंदरे-सत्कारग्रंथ व औषधी संशोधन-मंडळाचें तिसरें प्रकाशन अशा दुहेरी नात्यानें प्रसिद्ध होत आहे.

शेवटीं माझ्या शिरावरील बोजा उतरून माझ्यावर वैद्यक-मंडळानें टाकलेल्या जबाबदारींतून मी आज मुक्त होत आहें म्हणून मला अत्यंत आनंद होत आहे.

डॉ. पुरंदरे यांस दीर्घायुष्य चिंतूत मी हें निवेदन पुरें करतों व हा ग्रंथ डॉक्टरसाहेबांस आदरपूर्वक अर्पण करतों.

आ. श्री. परांजपे
भेषजविज्ञानाचे माजी प्राध्यापक.

२७ एप्रिल १९६२.

NIGHANTUS IN AYURVEDIC LITERATURE

The term 'Nighantu' (निघण्टु) means a vocabulary or a glossary of words. It was originally applied to the glossary of Vedic terms explained by Yaska (यास्क) in his Nirukta (निरुक्त). Many ancient Indian scholars laboured on the proper explanations of the Vedic terms. It appears that several glossaries or 'Nighantus' were in existence even before the period of Yaska and were concerned with the interpretations of the terms in Rigved (ऋग्वेद). Yaska himself has quoted about seventeen predecessors, whose opinions frequently contradicted each other. However most of these ancient treatises are now lost in obscurity. The only welknown Nirukta, extant today is of Yaska. This[1] author is believed to have lived before Panini (पाणिनी), somewhere between 700 and 500 B. C. It may, therefore, be seen that Nighantu literature existed several centuries before Christ and was developed originally for the proper explanation of the Vedic terminology, although the oldest lexicographical work, available at present, is that of Yaska. It may be noted that the literature, which goes under the term 'Kosha' (कोश) is not the same as Nighantus. Keith[2] has well described the difference between these two types of works. The purpose which initiated the development of 'Nighantu' was quite different from that of the 'Kosha'. The former was written to facilitate interpretation of Vedic texts, while the latter was a simple dictionary to help writers and was not based on any particular text. Zachariæ[3] deals with the subject of ancient Nighantus in Buehler's Encyclopœdia in 1897 in some details. It is very difficult to make any definite statement regarding

the period when the system of writing Ayurvedic Nighantus came into vogue. However, it can be easily realised that the ancient Ayurvedic Nighantus were concerned mostly with the description and nomenclatures of the medicinal plants, as they were mainly in use in medicine for cure of diseases, during the early 'Arsha' (आर्ष) period. A number of plants has been mentioned even in the Vedic literature as cures for diseases. Macdonell[4] and Keith's 'Vedic Index', although not quite exhaustive, records about 260 names of herbs in the Vedic literature.

Charaka-Samhita (चरकसंहिता), the first authentic treatise on Ayurveda (आयुर्वेद), is said to contain about five hundred herbs used in medicine, while, the next authority Sushruta (सुश्रुत) mentions about 385 herbs. Strangely enough, Kautilya's[5] (कौटिल्य) Artha-Shastra (अर्थशास्त्र), whose date is fairly known as about 300 B. C. also records a number of plants. Bower's manuscript, which is assigned to about the 4th Century A. D. by Hoernle, also mentions several plants used in medicine. It would be interesting to study the different medicinal plants from the Vedic period to the period of Ayurvedic Nighantus. This might throw a good deal of light on the general chronology of the different texts, and may also help in the study of the development of knowledge of medicinal plants in ancient India. A study of selected plants is presented by Harshe[6] in his introduction to Sivakosa (शिवकोश), which brings out clearly the unbroken traditions regarding the medicinal plants used in Ayurveda even upto the present century. It should not be forgotten that there had been a good deal of intercommunication of knowledge regarding the plants amongst the different parts of the ancient world. Filliozat[7] has for the first time indicated that Hippocrates and Plato are also indebted to the Indian Systems of Medicine in this connection. Many European Scholars have produced valuable data in this respect. Campbell Thompson's[8] Dictionary of Assyrian Botany may be quoted as an example, in which he has indicated a clear relationship between certain Assyrian names and Sanskrit (संस्कृत) names. 'Alapu', for example, is very close to the Sanskrit name,

'Alabu' mentioned in the Vedic literature. The Assyrian Medicine is known to be very old and goes to not less than 7th Century B. C. Harshe[10] has presented an interesting study of 80 plants mentioned in the Assyrian antiquity, which can be found mentioned in the Sanskrit literature.

Ayurvedic Nighantus have served a good purpose of collecting and presenting the then existing information on the subject of drugs. It is not possibie to state, which Nighantu (निघण्टु) was the first of the Ayurvedic Nighantus. However, Dhanvantariya-Nighantu is believed to be the oldest text of the kind available in the Ayurvedic literature.

Vidyalankara[11] mentions fourteen Nighantus, as available today. It is likely that Dhanvantariya-Nighantu was the first of all. There is no mention of the author of this Nighantu in this text as one finds in many others. It is called 'Dhanvantariya' only because there is a salutation to God Dhanvantari at the beginning. Nor is there any mention of any previous works in this text. It is a usual practice that the previous works are initially referred to. Raja-Nighantu, for example, mentions very clearly at the beginning that the author has referred to several pre-existing works, like Dhanvantari, Madanapala, etc. before preparing his text. Such a mention does not exist in the Dhanvantariya-Nighantu. It is, therefore, likely that this is the oldest text of the kind.

One of the chief objects of writing a Nighantu has also been clearly stated. One plant is usually known by several names depending upon the language and the region. The same name is often used also for several plants. Under such circumstances, Nighantu is supposed to help the identification of the materials so essential for the practice of medicine. It is a matter of study and opinion how far this object is achieved. It may be noted here that although Nighantus have done a great service in summarizing the then existing knowledge on the materials, they have often reflected the original confusion regarding the doubtful plants or even added some new ones in the case of others.[12]

Inspite of the several lexicons, which followed Dhanvantari-Nighantu, it still remains a standard text for reference. It consists of names, synonyms and properties of medicinal plants, divided into seven categories. Each category consists of several plants, which do not necessarily belong to one natural order, family or genus, but appear to have been described in one group, for reasons of possessing some common properties. For example, plants of the class known as 'Guduchyadi' (गुडूच्यादि) meaning Guduchi (Tinospora cordifolia) and others, are in one category, because of their property of Urdhvadhodoshaharana (ऊर्ध्वाधोदोषहरण) meaning eliminating the doshas (दोष) both by the upper and lower routes. The second category viz. 'Shatapushpadi' (शतपुष्पादि) contains a number of plants, which are believed to have a common property of Kayagnidipana, (कायाग्निदीपन) meaning stimulating digestion and Metabolism. There is also a heterogeneous class under the title 'Nanavyadhiprashamana,' (नानाव्याधिप्रशमन). A class known as 'Gandhaguna shraya,' (गन्धगुणाश्रय) meaning having the property of good smell, is useful for the rich people. A separate class of minerals is also described. A description of the properties of the seven Dhatus (सप्तधातु), such as fatty tissues, bony and muscle tissues etc. of different animals, is also included in the same category as minerals. The seventh class consists of names of miscellaneous character, in which five types of ksharas (क्षार), poisons, diets, definitions of terms like Aushadha, (औषध) are found described. Thus, the available materials on drugs in those times have been neatly classified and presented to the readers. The content of the total knowledge on poisons presented in Dhanvantari-Nighantu, if compared with that presented in Sushruta-Samhita (सुश्रुतसंहिता) may throw some interesting light on the development of the knowledge of poisons in India in different periods. One point well recognised by ancient Indian authorities was that highly poisonous materials when properly used can act as useful drugs[13] (विषमुग्रं महौषधम्). This concept appears very late in Western Medicine as compared with India.

Several Nighantus followed this first work. Raja-Nighantu, which is usually taken as a reference work may be examined from the point of view of the further developments after the appearance of the first Nighantu. The author of Raja-Nighantu (राजनिघण्टु) appears to be a learned person with several titles by name Shri Narahari (श्रीनरहरि), son of Ishvarasuri (ईश्वरसूरि). The family appears to belong to Kashmira (काश्मीर) from the statement " Kashmira Mandala Prasiddha " (काश्मीर-मण्डल-प्रसिद्ध). The tradition of learning is also given in the colophon [14] of this treatise as Shri Somanandacharya-vamshodbhava " (श्रीसोमानन्दाचार्यवंशोद्भव), meaning that the author belongs to the learned tradition of Shri Somananda (श्रीसोमानन्द). The author quotes about half a dozen Koshas and lexicons, which he has consulted for the compilation of this text. The entire work is classified into twenty-three categories, thus showing that Raja-Nighantu includes possibly much more material and also possibly it elaborates the available material. For example, the section of 'Guduchyadivarga' contains the description of more than eighty drugs in the Dhanvantari-Nighantu, while Raja-Nighantu contains not more than twenty drugs under the same category. Can it be that the drugs included in this class in the period of Dhanvantari-Nighantu were sifted by experience and redundant ones have been eliminated ? The period of this author is not stated in the work, although it appears to have been fairly determined [15] as 1400 A. D.

Paryayaratnamala or Ratnamala, as it is called in brief, which has been edited by Tarapada Chowdhury of Patna, is believed to be one of the oldest extant Nighantus. The author of this work is Madhavakara. The reputed author of Madhavanidana is also Madhavakara and possibly the author of both these works is one and the same. Aufrecht [16] refers to one Madhava, resident of Benares and the author of Ayurveda-Prakasa. The period of the author of Paryayaratnamala is believed to be somewhere in the 7th or 8th century A. D.

Another important work is Sivakosa (शिवकोश) of Sivadatta Misra (शिवदत्तमिश्र) critically edited by Harshe (1952). The author of this work is Sivadatta, who is believed to be a physician trained under his father and is placed by Gode[17] in the period between A. D. 1625 and 1700. Harshe, in his learned introduction to Sivakosa, has given in details, not only the various Ayurvedic works, authors, lexicons and Lexicographers, cited by Sivadatta but he has also given a detailed study regarding the sources of plant drugs described in Sivakosa and has tried to demonstrate the unbroken Ayurvedic tradition of many herbs and trees, which have been in use in this country, since the Vedic period down to the latest period of Ayurvedic Nighantus.

Several lexicons appear to have been in existence, although a few have been published and critically edited so far. Chowdhary refers to fourteen important works of this kind, while Vidyalankara has mentioned about thirty-four works. Apart from a few works mentioned above, Sabdacandrika (शब्दचान्द्रिका) of Cakrapanidatta (चक्रपाणिदत्त), Madanavinoda (मदनाविनोद) of Madanapala (मदनपाल), Pathyapathyavibodha (पथ्यापथ्यविबोध) of Kaiyadeva (केयदेव), Paryayarnava (पर्यायार्णव) of Nilakantha (नीलकण्ठ), Nighantus of Sodhala (शोढल) and Halayudha (हलायुध) appear to be the most important. Most of them can be placed in the period, which followed Paryayaratnamala. It appears from the dates approximately determined for various authors, that the majority of lexicons have come into existence between the 11th and 16th century A. D. i. e. between Cakrapanidatta indicating the earlier limit (1040 A. D.) and Bhavaprakasa (भावप्रकाश) as the latest limit.

In more recent period, some works appeared in vernacular languages, collected from the then existing ocean of Sanskrit literature on the subject. The Nighanta-Ratnakara (निघण्टरत्नाकर) of Datar, Mahabal, Patil etc. can be mentioned as one good example of such a vernacular lexicon.

It is not possible to state the exact number of lexicons on the subject of Materia-Medica from the existing published

literature on the subject. It is also not possible to obtain a correct idea as to the manuscripts existing in the different Oriental libraries of the world and particularly of this country. It was, therefore, found very difficult to select a manuscript for publication and find its availability in the different libraries. With a view to help the future workers under such difficulties, an effort has been made in the present publication to collate the manuscript material from the various wel-known catalogues and libraries in India. Twelve important catalogues including the monumental catalogue of Theodor Aufrecht, printed at Leipzig, by the German Oriental Society in 1891, have been referred to in collating the material presented in this publication. The list of this material with the appropriate catalogue and some information given about the author, manuscript etc. has been presented in the appendix 'B' of the present publication, which will prove useful to the future workers in this field. Thus, the total number of manuscripts collated comes to about 95 Nighantus. The published or critically edited Nighantus as could be found from the limited sources available here, are mentioned separately at the end of the same Appendix. It may thus be seen that a total number of lexicons published, unpublished and critically edited is, round about hundred or so. It is quite likely that the libraries outside India and a few catalogues, which could not he consulted here may show the existence of a few more manuscripts, not included in the present list. It is also likely that many works on the subject have been lost during the many upheavals in the country. However, the literature still existing on the subject in the form of manuscripts is not small and a comparative study of these manuscripts may open up many new and interesting fields in Oriental research.

II

EDITORIAL NOTES

The selection of a manuscript involved several considerations. One of these was the size of the manuscript. It was necessary to select a small work, which could be edited within a reasonable period. Apart from the factor of time, cost was also another consideration, when the work was started. The third factor was the availability of the manuscripts. It was also necessary to find out the work connected chiefly with drugs. The editors, therefore, tried to select the manuscript,which could fairly satisfy all these considerations. After a careful enquiry in the libraries of the Royal Asiatic Society of Bombay and the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, the present manuscript viz. "Laghu-Nighanta" (लघुनिघण्ट) of Vyasa-Keshavarama was selected.

Then an effort was made to secure manuscripts of this work from other Oriental libraries, such as Saraswati Mahal Library, Tanjore, Prince of Wales Museum of Western India, Bombay, Scindia Oriental Institute, Ujjain, Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona and Asiatic Society, Bombay. But it was possible to secure only two manuscript copies. One copy-" Ms.-A " from the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona and the other " Ms.-B " from the Asiatic Society of Bombay. The available information about the Mss. is given below.

" Ms.-A ":—This Ms. was obtained from the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona. It consists of 9 folios, each being 10" in length and 5" in breadth. It appears to

be older than the other Ms. and the name of the writer is not found mentioned in it. From the method of writing or the script, the writer appears to be from Northern India. अ is written as ञ and य in conjunct consonants are written as प. A name of each drug is first mentioned and then its synonyms. At the beginning there is a salutation to Sarasvati (सरस्वती), Guru (गुरु), Lambodara (लम्बोदर), Hari (हरि) and Dhanvantari (धन्वन्तरि) in both the Mss. The date of writing is not mentioned in this Ms. On the last folio No. 9 there is a Mantra (मन्त्र) as follows :—

॥ ६० ॥ ँुँ आं ँह्री क्रों ऐं ँक्री सों ँल्ही ँश्री बालां परमे। श्री आवेस ऐ आवेस ऐ आं ँह्री क्रों मम हृदय चिरं त्रृ षृ तृ षृ ँमुं ह्रोम् फट् स्वाहा ॥ १२००० ॥

It has not been possible to trace the origin of this Mantra.

"MS-B" :—The " MS-B " was obtained from Bhau Daji Memorial section of the Asiatic Society of Bombay. It consists of 6 folios and the handwriting appears to be typically Maharashtrian and is more clearly written. The length of the folio is 13 inches and the breadth is about 8½ inches. The name of the writer does not appear anywhere in the MS. but the date of writing is given at the end as follows :—

इदं पुस्तकं शके १७८२ कालयुक्त नाम संवत्सरे आषाढे मासे कृष्णपक्षे पंचम्यां तिथौ रविवासरे तस्मिंदिने पुस्तकं समाप्तं ।

It is, therefore, clear from the internal evidence that the " MS-B " is more than hundred years old.

THE TEXT :— Both the Mss. are corrupt, full of mistakes of language and orthography and strangely enough most of the mistakes are practically the same in both of them, although they do not appear to belong to the same part of India. There is no commentary of any kind in both the Mss. Owing to the innumerable mistakes in the text, it was necessary to refer to Dhanvantariya-Nighantu, Raja-Nighantu, and the Sanskrit-English Dictionary of Monier-Williams for finding out the correct names. It was a painstaking task and even more so, as some of the words could not be traced at all. The Editors have spared no pains to find for each corrupt word the correct name which is given in the foot-notes of this publication.

THE CONTENTS : The Laghu-Nighanta is a small work consisting of about 500 lines. The name Laghu-Nighanta is mentioned at the end as well as at the beginning of the Ms. In addition, it is stated at the end of the Mss. that this Laghu-Nighanta is a part of 'Aushadhinamamala' (औषधिनाममाला). This may indicate that Aushadhinamamala is a work by the same author of which Laghu-Nighanta is a part, consisting of a brief vocabulary. Namamala is said to be a common name for lexicons by different authors, particularly Dhanvantari (धन्वन्तरि), Dandin (दण्डिन्), Sadhu (साधु) etc. There is another work which is mentioned in the commentary of Sivakosa (शिवकोश) under the title Namagunamala (नामगुणमाला). This lexicon[18] cannot be traced. It is likely that the term 'Aushadhinamamala' may not mean a separate work. Laghu-Nighanta is a lexicon of the synonymous type, which gives the different synonyms for one drug together with the properties of the same. One hundred and fifty-eight drugs have been mentioned in this small lexicon out of which 129 drugs belong to the vegetable kingdom and 19 to the mineral kingdom. No drug belonging to the animal-kingdom, except Kasturi (कस्तूरी), has been mentioned. The first drug dealt with is Guduchi (Tinospora Cordifolia), which begins under the heading, " Galonama " (गलोनाम). It is interesting to note that quite often in the MSS. prominence is given to the Gujarathi name as in the case of Guduchi. " Galo " is a Gujarathi name for Guduchi and 'Elchi' for (Eletteria cardamomum), ' Pipara ', for Piper longum etc. It is worthwhile noting that the common vegetable drugs mentioned by Ayurvedic authorities like, ' Anantamula' (Hemidesmus indicus R. B.), 'Vidanga ', (Embelia Ribes), 'Lodhra' (Symplocos paniculata wall.) etc. are not mentioned at all in this Laghu-Nighanta. It may also be noted that the drugs like 'Opium', ' Mirchi ', ' Bhanga ' and ' Yashtimadhu' which have been introduced in India at a later date, are also not mentioned in these Mss. This may indicate that the author of Langhu-Nighanta was either not aware of the use of these drugs or has purposely omitted them. It is possible that the object of writing Laghu-Nighanta is to acquaint the readers of the most commonly used drugs and these omitted drugs may not be

in common use. The author, however, mentions at the beginning of the book, that the Laghu-Nighanta is intended to be of use to the Vaidyas and that it represents the essentials (सारं वैद्योपयौगिकम्). It is, however, difficult to imagine how the essential requirements in the armamentarium of a practising Vaidya could exclude drugs like ' Lodhra ', ' Arjuna ', ' Vidanga ' and ' Yashtimadhu '. This may indicate that the author possibly belongs to a place where these drugs were not in common use or not available. Mention may be made of the bigger lexicon known as 'Paryayaratnamala' of Madhavakara, in which Guggula (गुग्गुल) (Balsamodendron mukul-Hooks ex-Stocks) is not mentioned as a drug. This author belongs to a region known as Shilahrida (शिलाह्रद). It is worthwhile considering how the mention of drugs may depend upon the regions to which the author may belong. The term ' Shilahrida ' cannot be traced either in the dictionaries or in Shabdakalpadruma (शब्दकल्पद्रुम). The region of Shilahrida has not been identified by Harshe in his edition of Sivakosa, although he enumerates 55 names of the regions, as mentioned in Sivadatta's Commentary of Sivakosa[19]. There is no mention of Shilahrida in the list of regions supplied by Harshe in his Introduction of Sivakosa. The author of Sivakosa is Sivadatta, who is supposed to be a junior contemporary of Bhanuji Dikshita, who lived in 1600-1650 A. D.The author of Paryayaratnamala, has been referred to by Bhanuji Dikshita and hence, it is rather strange to note that the author of Sivakosa does not refer to Paryayaratnamala, although 44 lexicons have been quoted in this commentary, in addition to several other Ayurvedic texts and authors. This may be explained on the assumption that in different parts of the country, different lexicons might have achieved prominence. The study of this kind may throw light on different practices as well as their datas in comparison with each other.

Among the mineral drugs, it is important to note that the most commonly used mineral drug like Loha (लोह), and Vanga (वङ्ग), used in Ayurveda, are not mentioned at all. There is a mention of Mercury (पारद) and also Cinnabar

(हिङ्गुल). The properties attributed to Mercury indicate that the author was possibly conversant with the Rasashastra (रसशास्त्र) and the different processes associated with Mercury preparations.

It may be noted that there is no mention of any previous works or authors at the beginning as is usually done by many standard authors. The author of this small lexicon is Vyasa-Keshava-Rama as mentioned in the *Mss*. It was not possible to trace any reference to this author in the existing literature on Nighantus. Apart from the name, there is no mention in the Mss. of either the place or family to which this author belongs. As already pointed out, preference is shown to Gujarathi names and the Ms. is highly corrupt. The knowledge of the Sanskrit language, as displayed by the author is very defective. There is no sense of numbers, singular and plural, terminations and rules of Euphonic coalition. Even the Sanskrit names of drugs are often wrongly written and it was a great task to find out the correct names for the wrong names. The preference to Gujarathi nomenclature and deficiency in observing the usual mannerisms of writing Nighantus as well as the deficiency of the knowledge of Sanskrit language, indicate that the author possibly belonged to some place round about Gujarath and was possibly a traditional practitioner of Ayurveda. He does not appear to have undergone any training in language, grammar, or the science of Ayurveda. Inspite of these uncharitable observations made above, it is noteworthy that one of the Mss. appears to belong to Northern India and both of them are not less than a hundred years old. This indicates that the author was a popular figure or at least his writings were sufficiently known far and wide in the country. The style is very simple and the metre followed is Anushtubh, (अनुष्टुभ्) except in a few places. In fact, many grammatical mistakes appear to have been committed to suit the metre.

This lexicon does not disclose any original contribution to the knowledge of Ayurveda, but it is merely a list of some very commonly used remedies in general practice. It is

possible that many of them might have been useful as domestic remedies. In the absence of any internal and external evidence, it is not possible to come to any conclusion regarding the date of the author. It may generally be stated that the author possibly belonged to the end of the 18th century and was perhaps a practising Vaidya, who belonged to some place round about Gujarath.

The lexicon makes no mention of any weights, measures of capacities nor is there any mention of any terms other than the names of the drugs included in it. It may be mentioned that some portions of the lines resemble well the Dhanvantariya-Nighantu and so, it appears that the author was possibly conversant with this work.

REFERENCES

1. Winternitz M. History of Indian Literature, Vol. I, Published by the University of Calcutta, 1927, Page 69.
2. Keith A. B. A History of Sanskrit Literature, published by the Clarendon Press, Oxford, 1928, p. 412.
3. Macdonell A.A. A History of Sanskrit Literature, Appendix Lexicography.
4. Harshe R. G. The Introduction to "The Sivakosa of Sivadatta Misra"–Poona 1952, page 27.
5. Idem Ibid. page 28.
6. Idem Ibid. page 27.
7. Filliozat P. J. La Doctrine Classique de la Medecine Indienne : Ses Origines et ses parallels grecs, Paris 1949.
8. Harshe R. G. The Introduction to "The Sivakosa of Sivadatta Misra"–Poona 1952, p. 47.
9. Sigerist H. E. A History of Medicine Vol. I, 1951, p. 414
10. Harshe R. G. The Introduction to "The Sivakosa of Sivadatta Misra". Poona 1952, p. 49.
11. Vidyalankar Atrideva. Ayurveda Ka Brahat Itihasa; p. 426.
12. G. S. Pendse & M. A. Iyengar–Studies in Indian Medicinal Plants used in Ayurveda–Cathartics; Publication No.2. of I.D.R.A. Poona, p. 40
13. Purandare N. V. Raja-Nighantu Sahito - Dhanvantariya-Nighantu; Published by Anandashrama Mudranalaya, 1925, Page 316.
14. Idem ibid, page 434.
15. Chowdhary T. The Introduction to Paryayaratnamala of Madhavakara (B.O.R. I. Library book No. 10459)

16. Harshe R. G. The Introduction to " The Sivakosa of Sivadatta Misra"–Poona 1952, page 13.

17. Gode P. K. The Poona Orientalist, Vol VII, Nos. 1–2 pp. 66–70 : "Karpuriya Sivadatta & his medical treatises."

18. Harshe R. G. The Introduction to " The Sivakosa of Sivadatta Misra"–Poona 1952, page 15.

19. Harshe R. G. The Introduction to "The Sivakosa of Sivadatta Misra"–Poona 1952, p. 17.

|| श्रीगणेशाय नमः ||

अथ लघुनिघण्ट[1] लिख्यते ||

सरस्वर्ति[2] गुरुं लंबोदरं[3] धन्वंतरिं[4] हरिं[5] ।
नत्वा भक्त्या विलेख्येहं[6] सारं वैद्योपयोगिकं[7] || १ ||

१. °निघण्टः, २. सरस्वतीं, ३. लम्बोदरं, ४. धन्वन्तरिं, ५. हरिम्, ६. विलिख्येऽहं, ७. °योगिकम्.

गलोनाम— गुडुच्याममृता[1] छिन्ना छीन्नांगा[2] ज्वरनाशनि[3] ।
छिन्नोद्भवामृतलता धारा वत्सादनि[4] स्मृता || २ ||
कुंडली[5] मुद्रली[6] श्यामा विशल्या नागकन्यका ।
चक्रांगि[7] लोमवल्ली[8] च वयेस्था[9] देवनिर्मिता || ३ ||

गुणः[10] धारा चैव त्रिदोषघ्नी ग्राहिन्युष्णा[11] रसायनि[12] ।
दीपनी ज्वर[13]तृट्दाहकामलावातरक्तजित् || ४ ||

१. गुडूच्या°, २. छिन्नाङ्गा, ३. ज्वरनाशनी, ४ वत्सादनी, ५. कुण्डली, ६. मण्डली (?), ७. चक्राङ्गी, ८. सोमवल्ली, ९. वयस्था, १०. गुणाः, ११. ग्राहिण्युष्णा, १२. रसायनी, १३. °तृड्दाह°.

अथ अतिविशनाम— विषायं[1] भंगुरा[2] विश्वातिविशो[3]पविषव्हया[4] ।
श्यामकंदा[5] प्रतिविषा विरूपा घुणवल्लभा || ५ ||
अरण्यमध्यदेशोत्था कृष्णा माद्रि[6] च शृंगिका[7] ।

गुणाः विषायुग्मं त्रिदोषघ्नीं[8] पाचनं ग्राहि तिक्तकं[9] || ६ ||
शोफातिसारशूलघ्नं ज्वरन्यं[10] वन्हिकारकं[11] ।

१. विषेयं, २. भङ्गुरा, ३. °तिविषो°, ४. °विषाह्वया, ५. °कन्दा, ६. माद्री, ७. शृङ्गिका, ८. °घ्नं, ९. तिक्तकम्, The stanza Nos. are corrected from the stanza No. 6th upto the end. १०. ज्वरघ्नं, ११. वह्निकारकम्.

ऐलचीनाम— सूक्ष्मैला द्राविं[१] तुंबा[२] कौरंगी[३] बहुला त्रुटि[४] ॥ ७ ॥
एला कपोतवर्णा च चंद्रवाला[५] तथैद्रिका[६] ।
गुणाः सूक्ष्मैला क्रमिजित्[७] कासश्वासहिक्काप्रमेहहा ॥ ८ ॥

१. द्राविड़ी, २. तुत्था, ३. कोरङ्गी, ४. त्रुटिः, ५. चन्द्रबाला, ६. तथैन्द्रिका, ७. क्रृमिजित्.

बृहदेली नाम—बृहदेलायां चंद्रेला[१] त्रिदिवा[२] त्रिपुटोद्भवा ।
महेला[३] स्वर्गसंभूता पृथ्विका[४] ग्रंथिकन्यका[५] ॥ ९ ॥
स्थुलैला[६] रक्तपित्तघ्नि[७] वमीशुक्राश्मरिं[८] जयेत् ।

१. चन्द्रैला, २. त्रिपुटा, ३. महैला, ४. पृथ्वीका, ५. ग्रन्थि°, ६. स्थूलैला, ७. °पित्तघ्नी, ८. वमिशुक्राश्मरीं.

नागकेशरनाम—नागपूष्पे[१] त्विभं नागं केशरं नागकेशरं[२] ॥ १० ॥
चांपेयं[३] नागकिंजल्कं[४] कनकं हेमकांचनं[५] ।
गुणाः केशरं [६]विसवीसर्परक्तहृल्लासकुष्ट[७]जित् ॥ ११ ॥

१. °पुष्पे, २. °केशरम्, ३. चाम्पेयं, ४. °किञ्जल्कं, ५ °काञ्चनम्, ६. विष°, ७. °कुष्ठजित्.

तजनाम— त्वचं वरांगं[१] भ्रंग[२] त्वक्चोचं[३] सकलमुत्कटं[४] ।
मुखशोभाधिकं सिंहं योगदेवं महेश्वरं[५] ॥ १२ ॥
गुणाः वरांगं[६] कफहृत् कांसकारि[७] वातहरं कटु ।

१. वराङ्गं, २. भृङ्गं, ३. त्वक्चोचं, ४. शकलमुत्कटम्, ५. महेश्वरम्, ६. वराङ्गं, ७. कासहारि (?).

तमालपत्रनाम—तमालपत्र[१] पत्रं तु पलाशं छंदनं[२] छदः ॥ १३ ॥
रोम[३] तापसजं वासो गोपनं वस्त्रमंशुकं[४] ।
गुणाः पत्रकं कफवातासृक्हृल्लासारोचकापहं[५] ॥ १४ ॥

१. °पत्रं, २. छदनं, ३. रामं, ४. °मंशुकम्, ५. °कापहम्.

वंशरोचन— रोचनायां तुगाक्षीरि[१] त्वक्क्षीरि[२] वंशरोचना ।
वंशजा वैणवी शुभ्रा वंशक्षीरा[३] च वंशजा[४] ॥ १५ ॥
गुणाः कषाया मधुरा तिक्ता क्षयस्वासभ्रमापहा[५] ।

१. °क्षीरी, २. °क्षीरी, ३. °क्षीरी ४. वंशगा, ५. °श्वास°.

तवक्षीरनाम—तवक्षीर[१] स्मृतो पाकौ[२] यवषष्टिकसंभवः ॥ १६ ॥
गुणा[३] पूर्ववत् ।

१. तवक्षीरः cf. तवकील or starch, २. पाको, ३. गुणाः.

वल्लालीनाम—सुस्विन्यां[१] कुचिका[२] पृथ्वी वृश्चिकाली च बाष्पिका ॥ १७॥
गुणा[३] सुखिनि[४] कटुका पाके क्रमीघ्नी[५] वन्हिदिपनि[६] ।

१. सुषव्यां (?), २. कुञ्चिका, ३. गुणाः, ४. सुषवी (?), ५. कृमिघ्नी, ६. वह्निदीपनी.

दाडमसार— दाडिमे दाडिमीसार[१] क्रत्रिमः[२] फलखांडवः[३] ॥ १८ ॥
स्यादम्लो[४] रक्तबीजश्च करकः शुकवल्लभः ।
गुणाः दाडिमं मधुरं [५]छर्दितृष्णादार्हतिसारजित् ॥ १९ ॥

१. °सारः, २ कुट्टिमः (?), ३. °खाण्डवः, ४. स्वाद्वम्लो, ५. छर्दिस्तृष्णादाहाति°.

धांणानाम— धान्ये धानेयकं धान्यं छत्रधान्यं वितुनकं[१] ।
कुस्तुंबरं तथा ल्हाची[२] ह्यवगंधं च वेसणं[३] ॥ २० ॥
गुणाः श्वासकासः क्षयानर्षः तृट्छर्दिज्वरनासनि[४] ।

१. वितुन्नकम्. २. कुस्तुम्बुरूश्चावलिका, ३ वेधकम्, ४. °कासक्षयार्शस्तृट्छर्दिज्वरनाशनी.

पीपरनाम— पीप्पल्यां[१] मागधी क्रष्णा[२] चपला तिक्ष्णतंडुला[३] ॥ २१ ॥
उपकुल्या कणा श्यामा कोणा[४] शौंडी[५] तथोषणा ।
वैदिहि[६] बहुवीजा च काली च क्षूद्रतंडुला[७] ॥ २२ ॥
गुणाः पिप्पलि[८] मारुतःश्रेष्मश्वासकासविनाशनी[९] ।

१. पिप्पल्यां, २. कृष्णा, ३. तीक्ष्णतण्डुला, ४. कोला, ५. शौण्डी, ६. वैदेही, ७. क्षुद्रतण्डुला, ८ पिप्पली. ९. मारुतश्लेष्म°.

पिप्पलीमूल नाम—मूले तु पिप्पलीमूलं ग्रंथिकं[१] कुटिलंशिरः[२] ॥ २३ ॥
गुणः[३] ग्रंथिकं[४] मेदि तीक्ष्णोष्णं वमीश्लेष्मादिसुलजित्[५] ।

१. ग्रन्थिकं, २. चविकाशिरः, ३. गुणाः, ४. ग्रन्थिकं, ५. वमिश्लेष्मादिशूल°.

चव्यक नाम—कोलवल्ल्यां च चविका चव्यं च वनदेवनं[१] ॥ २४ ॥
गुणाः[२] कोलवल्ली च मणभं मर्कटी तीक्ष्णकोल्कं[३] ।

१. °देवनम्, २. The word गुणाः should be omitted here. ३. °कोलकम्.

गजपिप्पलि—[१]कपीवल्ल्यां करिकणा हस्तिका गजपिप्पली ॥ २५ ॥
गुणः[२] चविका पिप्पलीमूलं हस्तिपीप्पलिका[३] त्रयं[४] ।
हंति[५] त्रिदोषवमनां[६] नाहशूलाग्रिमांद्यहृत्[७] ॥ २६ ॥

१. कपि°, २. Omit, ३. °पिप्पलिका, ४. त्रयम्, ५. हन्ति, ६. °वमनं, ७. °शूलाग्निमान्द्य°.

चित्रक— चित्रके दहनो बाल[१] पाटीनो[२] दारणो[३] वृकः[४] ।
धनंजयो[५] ग्रिमंथश्च[६] मार्जारो दीपनो नलः[७] ॥ २७ ॥
गुणाः चित्रको ग्रिसमः[८] पाके शोफार्षक्रमीकुष्टजित्[९] ।

१. व्यालः, २. पाठिनो, ३. दारुणो, ४. ऽग्निकः(?), ५. धनञ्जयो, ६. ऽग्निमन्थश्च, ७. ऽनलः, ८. ऽग्नि°, ९. °र्शःकृमिकुष्ठ°.

सुंठी— सुंठयां[१] महौषधं विश्वं नागरं विश्वभेषजं[२] ॥ २८ ॥
कटुभंगं[३] कटुश्रेष्टं[४] शृंगवेरं[५] तथार्द्रकं[६] ।
गुणः[७] नागरं दीपनं वृष्यं ग्राहि वातकफापहं[८] ॥ २९ ॥
शूलतृष्णामवातघ्नं [९]पांडुश्लीपदनाशनं ।

१. शुण्ठयां, २. °भेषजम्, ३. °भद्रं, ४. °श्रेष्ठं, ५. शृङ्गबेरं, ६. तथाऽऽर्द्रकम्, ७. गुणाः, ८. °पहम्, ९. पाण्डुश्लीपदनाशनम्.

मरिच— मरिच[१] मलिनं स्यामं[२] कोलकं धर्मपत्तनं[३] ।। ३० ।।
वल्लिजं[४] कृष्णमुषणं[५] शीरोवृत्तं[६] च मुद्गलं[७] ।
गुणाः पितप्रकोपि तिक्ष्णं[८] च रुक्ष[९] रोचनदीपनं[१०] ।। ३१ ।।
रसो[११] पाके च कटुकं कफघ्नं मरिचं लघु ।

१. मरिचं, २. श्यामं, ३. धर्मपत्तनम्, ४. वल्लीजं, ५. कृष्णमूषणं, ६. शिरो°, ७. मुद्गलम्, ८. तीक्ष्णं, ९. रूक्ष°, १०. °दीपनम्, ११. रसे.

वज— वचायामुग्रगंधा[१] च षट्ग्रंथा[२] जटिला वचा ।। ३२ ।।
गोलोमा[३] इक्षुकर्णीका[४] लोमसा[५] भुतनाशनि[६] ।
गुणाः भूतापस्मार दोषघ्नी वचा पाचनदीपनी ।। ३३ ।।
कोष्णवीर्या जयेत्सुलंमुन्मादाध्मानवातहा[७] ।

१. °गन्धा, २. षड्ग्रन्था, ३. गोलोमी, ४. °कर्णिका, ५. लोमशा, ६. भूतनाशनी, ७. °च्छूलमुन्मादा°.

लवंग— लवंगे[१] देवकुसुमं श्रीपूर्ष्पं[२] वारिसंभवं[३] ।। ३४ ।।
गुणाः शेखरं विषदं[४] तिक्ष्णं[५] चक्षुष्यं भुक्तपानकं[६] ।
वातपित्तहरं शीतं स्निग्धमुर्द्धरुजापहं[७] ।। ३५ ।।

१. लवङ्गं, २. °पुष्पं, ३. °संभवम्, ४. विषहृत् (?), ५. तीक्ष्णं ६. भुक्तरोचनम्, ७. स्निग्धं मूर्धरुजापहम्.

मांसी— मांस्यां भुतजटा[१] केशी[२] क्रव्यादि[३] च तपस्विनि[४] ।
गुणाः मांसी कषाया पित्तघ्नी वृणहंत्री[५] कफापहाः[६] ।। ३६ ।।

१. भूत°, २. पेशी ३. क्रव्यादी, ४. °स्विनी, ५. व्रणहन्त्री, ६. °पहा.

उपलेट— कुष्टे[१] रोगो गदो[२] व्याधिरुत्पलं पाकलं रुजः[३]
वीर्ष्यं[४] वानिरजं[५] भव्यं[६] कौरवं[७] पारिभद्रकं[८] ।। ३७ ।।
गुणाः कौरवं[९] तिक्तमधुरं वातश्लेष्मविषापहं[१०] ।

१. कुष्ठे, २. ऽगदो, ३. रुजा, ४. वाप्यं, ५. वानीरजं, ६. रामं (?), ७. कौबेरं, ८. °भद्रकम्, ९. कौबेरं, १०. °पहम्.

तगर— तगरे कुदिलं[१] वक्त्रं[२] दिनं[३] जीह्मनतं[४] शठं[५] ॥ ३८ ॥
कालानुसारि कुचितं[६] नघुषं[७] पाठवं[८] स्मृतं[९] ।
गुणाः तगरं सर्वदा शस्तं कुष्टत्वग्रोगनाशनं[१०] ॥ ३९ ॥

१. कुटिलं, २. वक्रं, ३. दीनं, ४. जिह्मं नतं, ५. शठम्, ६. कुञ्चितं, ७. नहुषं, ८. पाटवं (?), ९. स्मृतम्, १०. कुष्ठत्वग्रोगनाशनम्.

कस्तुरि— कस्तुर्यां[१] मृगनाभिश्च मृगदर्पा मृगांडजा[२] ।
मार्जारी दमनी[३] मुख्या गंधा वेदच वेलिका[४] ॥ ४० ॥
गुणः[५] कस्तुरी[६] सुरभि क्षारा चक्षुष्या मुखरोगजित् ।

१. कस्तूर्यां, २. मृगाण्डजा, ३. मदनी, ४. वेधमुख्या च गन्धचेलिका, ५. गुणाः, ६. कस्तूरी.

कर्पूर— कर्पूरे घनसारश्च तुहिनो हिमताल्लुकः[१] ॥ ४१ ॥
शांताभ्र[२] शीतरजसस्तुषार[३] स्फुटीकः[४] सीशी[५] ।
गुणाः कर्पूरकः स्वादु कटु[६] सतिक्तो
नेत्रामयघ्नो मुखरोगहंता[७] ॥ ४२ ॥
तृष्णास्यवैरस्यकफापहारि
शोफातिसारे वृणदाहरोगे[८] ।

१. °वालुक, २. शीताभ्रः, ३. शीतलरजस्तुषारः, ४. स्फटिकः, ५. शशी, ६. कटुः, ७. °हन्ता, ८. व्रण°.

जावित्री— जातिपत्र्यां जातिकोशा सुमना मनशापिनि[१] ॥ ४३ ॥
गुणाः मालती मुखरोगघ्नी हृद्या वातकफापहा ।

१. मलनाशिनी.

जायफल— जातिफले[१] जातिसस्यं शाल्कं मालतिफलं[२] ॥ ४४ ॥
मज्जासारं जातिस्मृतं[३] शौपं[४] सौमनसं पुटं[५] ।
गुणाः पूर्ववत् ॥ ४५ ॥

१. जातीफले, २. मालतीफलम्, ३. जातिशङ्कं, ४. शौण्डं (?), ५. पुटम्.

धतुरनाम— धंतुरे[१] धूर्त्त धुंर्त्तूर:[२] कितवो देवता शव[३] ।
घंटापूष्पो[४] मूलफल[५] कनको मदनो मद: ॥ ४६ ॥

गुणा: धंतुरो[६] दुष्टरक्तघ्नो मायुव्रणविषापह:[७] ।

---

१. धत्तूरे, २. धस्तूर: (?) ३. शठ:, ४. घण्टापुष्पो, ५. मूलफल:, ६. धत्तूरो, ७. मायु° (?).

करियातु— किराते तिक्तको हेम[१] कांडतिक्त:[२] किरातक: ॥ ४७ ॥
भूनिंबो[३] नार्यतिक्तश्च श्लेष्महा रामसेनक: ।
शुलापहो[४] मलध्वंसि क्रमिघ्नो[५] बालकप्रिय: ॥ ४८ ॥
नेपाली[६] संन्निपातारि[७] ज्वरनिद्रापह[८] स्मृता[९] ।

गुणा: भुनिंबो[१०] वातलो रुक्षो[११] श्लेष्मपित्तज्वरापह: ॥ ४९ ॥
ग्लानिनिद्राक्रमिघ्नश्च[१२] संनिपातनिषुदन:[१३] ।

---

१. हैम:, २. काण्डस्तिक्त:, ३. भूनिम्बो, ४. शूलापहो, ५. कृमिघ्नो, ६. नेपाल:, ७. संनिपातारि, ८. ज्वरनिद्रापह:, ९. स्मृत:, १०. भूनिम्बो, ११. रूक्षो, १२. °कृमि°, १३. °निषूदन:.

अरडुसो— वासके सिंहपर्णश्च[१] वृषो वासाटरुषक: ॥ ५० ॥
सीतवल्ली[२] भिषकूमाता[३] सिंहास्यो हयदंतक:[४]।

गुणा: वृषं तु वमिकासघ्नं रक्तपित्तहरं परं[५] ॥ ५१ ॥

---

१. सिंहपर्णी च, २. शीतवल्ली (?), ३. भिषग्माता, ४. °दन्त°. ५. परम्.

कडु— कटुकायां तु चक्रांगि[१] मत्सपित्ता[२] च रोहिणी ।
जननी मत्सशकला[३] कडुश्च[४] सकुलादिनि[५] ॥ ५२ ॥
कटुमेदा कांडरूहा[६] कट्वि[७] तिक्ता द्विजांगिका:[८] ।
अशोकरोहिणी रिष्टा[९] विभा च कटुरोहिणी ॥ ५३ ॥

गुणा: कटुका भेदनि[१०] रुक्षा[११] कफपित्तज्वरापहा ।

---

१. चक्राङ्गी, २. मत्स्यपित्ता, ३. मत्स्यशकला, ४. कटुश्च, ५. शकुलादनी, ६. काण्डरुहा, ७. कट्वी, ८. द्विजाङ्गिका, ९. अरिष्टा, १०. भेदनी, ११. रूक्षा.

सढी— शट्यां[1] शढि[2] पलासी[3] च ज्ञेया पृथुपलाशिका ॥ ५४ ॥
सुगंधमूल[4] गंधारि[5] षट्ग्रंथा[6] जटिला[7] वधु[8] ।
गुणाः शटि[9] वातकफश्वासकासहिष्काज्वरापहाः[10] ॥ ५५ ॥

१. शठ्यां, २. सठी, ३. पलाशी, ४. सुगन्धमूला, ५. गन्धाली, ६. षड्ग्रन्था, ७. शटिका (?), ८. वधूः, ९. शठी, १०. °हिक्काज्वरापहा.

देवदारु— देवदारे[1] स्मृतो[2] दारु सूराव्हं[3] किलिमं मृतं[4] ।
स्नेहविद्धं महादारु भद्रदारु विदारु चः[5] ॥ ५६ ॥
गुणाः देवदारु[6] स्मृतः पाके स्निग्धोष्णो निलनाशनः[7] ।

१. °दारौ, २. स्मृतं; ३. सुराह्वं, ४. च तत्, ५. च, ६. °दारुः ७. ऽनिल°.

रोहिस— कट्तृणो[1] सकलीभूतं[2] भूतिकं[3] रोहिषं तृणं[4] ॥ ५७ ॥
ध्यामकं श्यामकं पौरः[5] मलातं[6] ज्वरनाशनं[7] ।
गुणाः भूस्तृणंः[8] कटुतीक्ष्णोष्णो वातघ्नो वक्त्रशोधनः ॥ ५८ ॥

१. कत्तृणे, २. सकलं, ३. भूतिर्भूतिकं, ४. तृणम्, ५. पौरं, ६. पाटलं (?), ७. देवदंशकम् (?), ८. भूस्तृणः (?).

शृंग्यां[1] कर्कटशृंगी[2] च कुलीरा कर्कटाव्हया[3] ।
महाघोशा[4] नतांगी[5] च चक्री[6] चंद्रास्पदा[7] स्मृता ॥५९॥
गुणः[8] शृंगी[9] कफानीलश्वासकासहिक्काज्वरापहा[10] ।

१. शृङ्ग्यां, २. °शृङ्गी, ३. कर्कटाह्वया, ४. °घोषा, ५ लताङ्गी, ६. चक्रा, ७. चन्द्रा°, ८. गुणाः, ९. शृङ्गी, १०. °निल°.

हलदर— निशायां रजनी गौरी पीता च वरवर्णिना[1] ॥ ६० ॥
भद्रालता[2] वृषेष्टा च हरिद्रा हरिता तथा ।
गुणाः निषा[3] मेहापचिपित्तः[4]त्वग्दोषक्रमिपांडुजित्[5] ॥ ६१ ॥
कफपित्तहरा शोफकंडुकुष्टज्वरापहा[6] ।

१. °वर्णिनी, २. भद्रलता, ३. निशा, ४. °पचीपित्त°, ५. °क्रुमिपाण्डु°, ६. °कण्डूकुष्ठ°.

दारूहलदर— दार्व्यां[१] तु दारूपूर्वासा[२] पित्तदारू[३] पचंपचा ॥ ६२ ॥
कटंकटेरि[४] पर्जन्या हेमकांता[५] च कांचनी ।
फालियकं[६] कर्कटीनि[७] पीतदु:[८] पीतचंदती[९] ॥ ६३ ॥
गुणाः— पूर्ववत् ।

१. दार्व्या, २. दारुपीता च, ३. पीतदारु, ४. °टेरी, ५. °कान्ता, ६. कालीयकं, ७. कर्कटीनी, ८. पीतद्रु:, ९. पीतचन्दनम्.

अजमोद— मोदायामजमोदी च दीप्यको लाचमर्कटि[१] ॥ ६४ ॥
खराव्हा[२] कारवी वह्नि ह्यगंधा[३] च मर्कटि[४] ।
गुणाः खराव्हा[५] श्वासकासघ्नी बस्तिरोगविनाशनि[६] ॥ ६५ ॥

१. लोचमर्कटः, २. खराह्वा, ३. °गन्धा, ४. मर्कटी, ५. खराह्वा, ६. °नाशनी.

अजमो— अजगंधा[१] खरपूष्पा[२] बस्तगंधा[३] विगंधीका[४] ।
कारवी बर्बरी[५] गंधा[६] तुंगी[७] पुतिमयूरकः[८] ॥ ६६ ॥
गुणाः यवानकस्त्रीदोषघ्नः[९] शीतहृचाग्निदीपन[१०] ।

१. °गन्धा, २. °पुष्पा, ३. °गन्धा, ४. विगन्धिका, ५. बर्बरा, ६. गन्धा, ७. तुङ्गी, ८. पूतिमयूरिका, ९. °त्रिदोष°, १०. °हृच्चाग्निदीपनः.

धुसरा अजमो—पारसी च यवानी[१]च क्षारो जंतु[२]विनाशनः ॥ ६७ ॥
गुंणः[३] कर्माणी[४] कटुका हृद्या पथ्यातिसारिणां हिता ।

१. पारसीकयवानी, २. जन्तु°, ३ गुणाः, ४. कर्माणी=किरमाणी (?)

खुरासाणि अजमो–सुगंधकरभो[१] बर्हिः पूती[२]श्याम[३] कुवेरकः ॥ ६८ ॥
गुणाः पूर्ववत् ।

१. सुगन्ध°, २. पूतिः (?), ३. श्यामः (?).

हिंगुपत्री— हिंगुपत्र्यां[१] तु कबरी पृथ्विका[२] पृथुका[३] पृथुः ॥ ६९ ॥
बाष्पिका दीर्घकां[४] तन्वीः[५] विल्विका[६] दारुपत्रीका[७] ।
गुणाः बाष्पिका कटुतीक्ष्णोष्णाः[८] क्रमीश्लेष्महरा[९] मताः[१०] ॥७०॥

१. हिङ्गु°, २. पृथ्वीका, ३. पृथुला, ४. दीर्घिका, ५. तन्वी, ६. बिल्विका, ७. दारुपत्रिका, ८. °तीक्ष्णोष्णा, ९. कृमि°, १० मता.

हिंगुनाम— हिंगु[१] रामठमत्युग्रं जंतुघ्नं[२] भूतनाशनं[३] ।
[४]अगुढगंधबाल्हिकं[५] भेदनं सुपधूपनं[६] ॥ ७१ ॥
गुणाः हिंगु[७] वातकफानाहंशूलघ्नं[८] पित्तकोपनं[९] ।

१. हिङ्गु, २. जन्तुघ्नं, ३. °नाशनम्, ४. अगूढगन्धं, ५. बाह्लीकं, ६. सूपधूपनम्, ७. हिङ्गु, ८. °नाहशूलघ्नं, ९. °कोपनम्.

साकर— सीतायां[१] शर्करा श्वेता मछंडि[२] च मुतिदुका[३] ॥ ७२ ॥
अहिछत्रा[४] शिला[५] शिक्ता[६] शुभा च शतकोपला[७] ।
गुणाः मूर्छामोहज्वरोछर्दितृट्दाहमुखपाकजित्[८] ॥ ७३ ॥

१. सितायां, २. मत्स्यण्डी, ३. मुतिदुका (?), ४. अहिच्छत्रा, ५. सिता, ६. सिकता (?), ७. शुभ्रा च हि सितोपला, ८. °ज्वरच्छर्दितृड्दाह°.

खांड— खंडे[१] रसोद्भवा शुक्ला रसा पाशुलकास्तथाः[२] ।

१. खण्डे, २. पांशुलका तथा.

गुडनाम — गुडे गुडो रसालः स्यात् रसजा[१] रससंभवा[२] ॥ ७४ ॥

१. रसजः, २. °भवः.

भारंग (भार्ग्य)— भार्ग्य[१] गर्धभसाकं[२] च पद्मा ब्राह्मणयष्टिका ।
अंगारव्र[३] कंजी[४] च वर्वो[५] बर्बरकस्तथा ॥ ७५ ॥
शुक्रमाता[६] च कासघ्नी भृगुजा[७] भार्गवी[८] तथा ।
कलंकव्रल्हि[९] भमरा[१०] सुरूपा च खलं[११] मिया[१२] ॥ ७६ ॥
गुणः[१३] भार्गि[१४] च श्वासकासघ्नी ज्वरघ्नी दीपनी स्मृता ।

१. भार्ग्यी, २. गर्दभशाकं, ३. अङ्गारवल्ली, ४. फञ्जी, ५. वर्षा, ६. शक्रमाता, ७. भृङ्गजा, ८. भार्गवा, ९. कलङ्कवल्ली, १०. भ्रमरा (?), ११. खलं (?), १२. मिया (?), १३. गुणाः, १४. भार्गी.

कायफल— सोमवक्रे[१] तु कौडर्य[२] रंजभः[३] पुतिगंधकः[४] ॥ ७७ ॥
गुणः[५] कट्फलं मुखरोगघ्नं कासश्वासज्वरापहं[६] ।

१. सोमवल्के, २. कैटर्यः, ३. रञ्जनः (?), ४. पूतिगन्धकः, ५. गुणाः, ६. °रापहम्.

सुवा— शतपुष्पा मिषिघोषा[१] शताव्हा[२] माधवी सहा:[३] ॥ ७८ ॥
अहिछत्रा[४] छत्रपुष्पा वाक्पुष्पा कारवीति च ।
गुणाः शतपुष्पा च वातघ्नी रक्तातीसारनासनी[५] ॥ ७९ ॥

१. मिश्रिर्घोषा, २. शताह्वा, ३. शिफा, ४. अहिच्छत्रा, ५. °नाशनी.

जीरुं (जीरु)— जीरकं तु कणाजाजी जरणं कणजीरकः ।
कृष्णास्मिन्[१] कारवी पृथ्वि[२] सुगंधा[३] सुखवी[४] पृथु[५] ॥८०॥
कुचिकालोपकालीया[६] कुंचिकाचैंपकुंचिका:[७] ।
गुणाः स्निग्धं हिमं च तृट्छर्दिदाहहृत् वातपित्तजीत्[८] ॥ ८१ ॥
कटु श्लेष्मानिलहरं गंधाढयं जीरकद्वयं[९] ।

१. कृष्णोऽस्मिन्, २. पृथ्वी, ३. सुगन्धा, ४. सुषवी, ५. पृथुः, ६. कालिका चोपकालीका, ७. कुञ्चिका चोपकुञ्चिका, ८. °ज्जित्, ९. जीरकत्रयम्.

लसुण— रसोन[१] लसुनो[२] म्लेछकंदो[३] रिष्टो[४] महोषधां[५] ॥ ८२ ॥
महाकंदो[६], घोघयुक्तो[७] ग्रंजनो[८] दीर्घपत्रकः ।
गुणाः पत्रे सक्षारमधुरो मध्ये मधुरपिछ्लः[९] ॥ ८३ ॥
लसुर्णोभ[१०] सतीक्ष्णोष्णः [११]कटुपाकरसो रसः ।
हृद्यः कार्श्यो गुरुर्वृष्यः स्तीग्धो[१२] दीपनरोचनः ॥ ८४ ॥
भग्नसंधानकृत् बल्यो रक्तपीत्तप्रदूषणः[१३] ।
किल कुष्टप्रमेहार्शो[१४]गुल्मपांडुकृमिनिलान्[१५] ॥ ८५ ॥
स हि पिनसश्वासान्[१६] कासा हंति[१७] स रसायनं[१८] ।

१. रसोनो, २. लशुनो, ३. म्लेच्छकन्दो, ४. ऽरिष्टो, ५. महौषधम्, ६. महाकन्दो, ७. रसोनोऽन्यो, ८. गृञ्जनो, ९. °पिच्छलः, १०. लशुनोऽम्भः, ११. कटुः पाके रसे, सरः, १२. स्निग्धो, १३. 'पित्त°, १४. कुष्ठ°, १५. °पाण्डुकृमिमलान् (?), १६. पीनसश्वासकासान्°, १७. हन्ति, १८. रसायनम्.

डुंगळी (गुंडली)—पलांडुयवनिष्टस्य[1] सुकंदो[2] वक्त्रदूषण: ॥ ८६ ॥
गुणा: पलांडु[3]स्तद्गुणान्न्यूनो नातिपीत्तप्रवर्तक:[4] ।

१. पलाण्डुर्यवनेष्टश्च २. सुकन्दो, ३. पलाण्डु° ४. °पित्त°.

रींगणी— निदिग्धिकायां कंटालि[1] दुस्पर्शा[2] कंटकारिका:[3] ॥८७॥
व्याघ्रि[4] क्षूद्रा[5] दु:प्रधर्शा[6] धाविनि[7] हेमपुष्पिका:[8] ।
गुणा: व्याघ्री च श्वासकासघ्नी ज्वरघ्नी वातनाशनी:[9] ॥ ८८ ॥

१. कण्टाली, २. दुःस्पर्शा, ३. कण्टकारिका, ४. व्याघ्री, ५. क्षुद्रा, ६. दुष्प्रधर्षा, ७. धावनी, ८. °पुष्पिका, ९. °घ्नी.

बृहत् रींगणी— बृहत्यां क्षूद्रा[1] भंटाकी[2] वार्ताकी राष्टिका[3] कुलि[4] ।
विशदा[5] सिंहिका क्रांता[6] महोटिका महत्यपी[7] ॥ ८९ ॥

१. क्षुद्रा (?) —This synonym belongs to Nidigdhikā proper. २. भण्टाकी, ३. राष्ट्रिका, ४. कुली, ५. विषदा, ६. क्रान्ता, ७. °त्यपि.

विदारिकंद— विदार्या श्वारुकंदा[1] च पूष्पकंदा[2] बिडालिका:[3] ।

१. चारुकन्दा, २. वृष्यकन्दा, ३. विडालिका.

गोक्षुर— गोक्षूरे[1] भक्षक: कटि[2] कटकोथ[3] त्रिकंटक:[4] ॥ ९० ॥
स्वदंष्ट्रो[5] अश्वदंष्ट्रश्च[6] षडंगास्त्रिकटस्त्रिक:[7] ।
गुणा: गुक्षूरो तिबलो[8] वृष्यो वातघ्नो मुत्रशोधन:[9] ॥ ९१ ॥
स्वादुपाकरसो मूत्रकष्काश्मरीनिषूदत:[10] ।

१. गोक्षुरे, २. कण्टी, ३. कण्टकोऽथ, ४. त्रिकण्टक:, ५. श्वदंष्ट्रो, ६. व्यालदंष्ट्रश्च, ७. षडङ्ग: कण्टकत्रिक:, ८. गोक्षुरोऽति°, ९. मूत्र°, १०. °कृच्छ्राश्मरिनिषूदन:.

बिलि— बिल्वे शिलांडु:[1] शांडल्यो[2] ह्स्वगंधो[3] महाफल: ॥ ९२ ॥
सदाफल: श्रीफलोच[4] मालुरो[5] गोहरीतकी[6] ।
गुणा: बिल्वं सुकोमल[7] पथ्यं रक्तातीसारनाशनं[8] ॥ ९३ ॥

१. शलाटु:, २. शाण्डिल्यो, ३. ह्रस्वगन्धो, ४. श्रीफलश्च, ५. मालूरो ६. गोहरीतकी (?), ७. सुकोमलं, ८. °नाशनम्.

धमासक— धन्वयासे दुरालंभा[१] ताम्रमूली च कत्सुरा[२] ।
दुर्स्पर्शा[३] सूक्ष्मपत्री च विकसो यासकस्तथा ॥ ९४ ॥
मरुजंश्चोष्ट्रभक्षश्च[४] मरुत्श्वासोतिसारजित्[५] ।
गुणाः धन्वयासो हिमस्तिक्तो भीमश्वासज्वरापह[६] ॥ ९५ ॥
विसर्पमेहकुष्टासृक्पित्तातीसारनाशनः[७] ।

---

१. दुरालम्भा, २. कच्छुरा, ३. दुःस्पर्शा, ४. मरुजश्चो°, ५. मरुच्छ्वासाति°, ६. °ज्वरापहः, ७. °कुष्ठासृक्पित्ता°.

खेर— खदिरो रक्तसारश्च गायत्री दंतधावनः[१] ॥ ९६ ॥
कंटकी[२] बालपत्रीश्च[३] यमशल्य[४] क्षितिदमः[५] ।
गुणाः खदिरः कुष्टविसर्पमेहपित्तज्वरांतकः[६] ॥ ९७ ॥
विस्फोटान् हंति[७] विचर्चिकृमीरोगगलामयान्[८] ।

---

१. दन्तधावनः, २. कण्टकी, ३. बालपत्रश्च, ४. जिह्मशल्यः, ५. क्षतक्षमः, ६. कुष्ठ° °ज्वरान्तकः, ७. हन्ति, ८. °कृमि°.

मोथ— मुस्तायां पिंडमुस्ता[१] च जलदोथ[२] बलाहकः[३] ॥ ९८ ॥
मेघनामाघ[४] गांगेयो[५] नादेयः कुरविंदकः[६] ।
वृषभाक्षो वराहश्च कोडो[७] राजकसेरुकः ॥ ९९ ॥
जीमुताब्दो[८] वृषद्रांक्षो[९] द्विरदो वारिवाहकः ।
गुणाः मुस्तं सतिक्तं संग्राहि दीपनं पाचनं कटु ॥ १०० ॥
कषायकफपित्तासृक्त्वग्दोषार्शोतिसारजित्[१०] ।

---

१. पिण्डमुस्ता, २. जलदोऽथ, ३. जलावहः (?), ४. मेघनामाऽथ, ५. गाङ्गेयो, ६. कुरुविन्दकः, ७. क्रोडो, ८. जीमूतोऽब्दो, ९. वृषध्वाङ्क्षी, १०. °त्वग्दोषार्शोऽति°.

शातला— शातलायां बहुफेना सातला वीमला[१] मला[२] ॥ १०१ ॥
परा परालीका[३] दीत्या[४] फेनाकमेकसा[५] यवा[६] ।

---

१. विमला, २. ऽमला, ३. मरालिका, ४. दीता, ५. फेना चर्मकषा, ६. ऽथवा (?).

प्रसारिणि— प्रसारण्यं[१] सुप्रसरा सरणी सारिणी[२] सदा[३] ॥ १०२ ॥
चारूपर्णी[४] भद्रलता भद्रपर्णी प्रतानिका ।
भद्रकाली भद्रबला राजबाला[५] महाबला ॥ १०३ ॥

१. प्रसारण्यां, २. सारणी, ३. सरा, ४. चारुपर्णी, ५. °बला is correct but °बाला is for metre.

ब्राह्मी— ब्राह्मी वयस्था मत्साक्षि[१] ब्राह्मणी सोमवल्लरी ।
सरस्वती सत्यवती सुस्वरा ब्रह्मचारिणि[२] ॥ १०४ ॥

१. मत्स्याक्षी. २. °रिणी.

सूरण— सुरणे[१] कंडुलः[२] कंदो[३] ह्यर्शोरिश्चित्रदंडकः[४] ।

१. सूरणे, २. कण्डूलः (कंडुलः for the sake of metre, ३. कन्दो, ४. °दण्डकः.

वृधारो— वृद्धदारू[१] किल्ववेगी[२] जीर्णवालुकवेल्लरि[३] ॥ ५ ॥
अजांडि[४] पक्षं राधा(धारा)[५]स्यात् अंतःकोटरपुष्यपि[६] ।

१. °दारुक, २. आवेगी, ३. °वेल्लरी, ४. अजान्त्री, ५. पक्षं राधा (धारा) (?), ६. वृद्धः कोटरपुष्प्यपि.

बपोरिया— सौवर्चलायां मंडुकि[१] वरदादित्यवल्लभा ॥ १०६ ॥
मंडुकपर्ण्यभक्तारि[२] दित्यवल्लि[३] सुखोद्भवा ।

१. मण्डूकी, २. मण्डूक°. ३. ऽऽदित्यवल्ली.

भागरो(भागयो)–भृंगराजे[१] भृंगरजो[२] भृंगारः[३] केशरंजकः[४] ॥ १०७ ॥
शृंगारको[५] मेकराजाष्टांगो[६] मार्कव इत्यपि ।

१. भृङ्गराजे, २. भृङ्गरजो, ३. भृङ्गारः, ४. केशरञ्जकः, ५. भृङ्गारको, ६. मेकराजो ऽष्टाङ्गो.

कसोदरा— कासमर्दे[१] त्वरीमर्दः[२] कालः केतककर्कशः[३] ॥ १०८ ॥

१. कासमर्दे, २. त्वरिमर्दः, ३. कनककर्कशो.

वज— वचायामुग्रगंधा[१] च षट्ग्रंथा[२] विजयापि च ।
इक्षुकर्णिका गोलोमी लोमशा भूतनाशनी ॥ १०९ ॥

१. °गन्धा, २. षड्ग्रन्था.

श्वेतवज— अन्या श्वेतवचा मेध्या षट्ग्रंथा[१] हिमवल्ल्यपि ।

१. षड्ग्रन्था.

पिडाका— वास्तुके तु शके प्पष्टः[१] प्रवालः क्षारपत्रकः ॥ ११० ॥
शाकवीरो वीरशाकस्ताम्रपूष्प[२] प्रवालकः ।

१. तु शके प्पष्टः (?), २. °पुष्पः

पालांकशा— पालंकायां[१] तु पालंकि[२] क्षूरिका[३] मधुसूदनी ॥ १११ ॥

१. पलक्यायां, २. पालक्यं, ३. क्षुरिका.

डोडिनाम— जीवत्यां[१] सा जीवतीयां[२] जीवनी जीववर्द्धनी[३] ।
सुमंगल्या नामधेया[४] शाकश्रेष्टा[५] यशस्करी ॥ ११२ ॥

१. जीवन्त्यां, २. जीवनीया, ३. जीववर्धनी, ४. सुमाङ्गल्यनामधेया च
५. °श्रेष्ठा.

लुंणि— स्यादम्ललोणिकायां तु चांगेरि[१] चुक्रिका रसाः[२] ।

१. चाङ्गेरी, २. च सा.

मारिसुणि— अंबष्टा[१] म्लोटिका[२] दंताशठा[३] टोलाम्लटोलिका ॥ ११३ ॥
नरेंद्रमाता[५] क्षूद्राम्लि[६] चतुःपाणि[७] च लुणिकाः[८] ।

१. अम्बष्ठा, २. लोणिका, ३. दन्तशठा, ४. लोणाम्ललोणिका (?),
५. नरेन्द्रमाता (?) ६. क्षुद्राम्ली, ७. चतुष्पर्णी, ८. लोणिका.

तांदलजो— तंडुलिये[१] मेघनादस्तंडुलिस्तंडुलेरकः[२] ॥ ११४ ॥
गंजीरको[३] रक्तपूस्पं[४] विषहा ह्यल्पमारिषः ।

१. तण्डुलीये, २. °स्तण्डुली तण्डुलीयकः, ३. भण्डीरको (?),
४. रक्तपुष्पः.

लामकु— श्रीहस्तिन्यां करुद्रेक स्वस्तिक[१] शीतवारकः[२] ॥ ११५ ॥
कौरंकी काश्मरी रंजी मुरंज्जी शुचिपत्रकः[३] ।

---

१. स्वस्तिकः, २. शितिवारकः, ३. कौरङ्की...रञ्जीं मुरञ्जी सूचिपत्रकः.

मूला— मूलके तु महाकंदो[१] रुचिन्यो[२] हस्तिदंतकः[३] ॥ ११६ ॥
बस्तिको नीलकंठश्च[४] सेकिमो हरिपर्णकः ।

---

१. महाकन्दो, २. रुचिष्यो, ३. हस्तिदन्तकः, ४. नीलकण्ठश्च.

मोगरि(री)या मुल—चाणाक्यमुलके[१] शालमर्करो[२] मरुसंभवः ॥ ११७ ॥
विष्णुगुप्ता[३] सनो[४] चिस्रो[५] स्थालयो[६] मर्कटो पि चः ।

---

१. चाणाख्यमूलके, २. शालामर्कटो (?), ३. विष्णुगुप्तो, ४. मतो, ५. मिश्रो, ६. शालेयो मर्कटोऽपि च.

भूमीपाथरी— हिलामाच्यां[१] शंषधरा[२] जलब्राह्मी च मोचिका ॥ ११८ ॥

---

१. हिलमोच्यां, २. शङ्खधरा.

कडची(वी)— कडच्यां शतपूर्वा[१] च कलंबूर्वाससीगि[२] च ।

---

१. शतपर्वी, २. कलम्बीर्वाससीति च.

कारेली— कारवल्यां तु सुखवी कुटिलो मृदुपर्णकः ॥ ११९ ॥

पटोली— पटोल्यां कुलकं[१] पांडुफलश्च[२] कर्कशः छदः[३] ।
रात्रीफला[४] कफहरो राजमान्यो मृताफलः[५] ॥ १२० ॥

---

१. कुलकः, २. पाण्डुफलश्च, ३. कर्कशच्छदः, ४. राजीफलः, ५. °नामाऽमृताफलः.

कंटोली— ककोंटके किलासघ्नः तिक्तःपत्रः[१] सुगंधकं[२] ।

---

१. तिक्तपत्रः, २. सुगन्धकः.

कोहोली— कूष्मांडके[१] तु कर्कारु वलीफलवरं[२] मतं[३] ॥ १२१ ॥

---

१. कूष्माण्डके, २. वल्लीफलवरं ३. मतम्.

तुंबडीनाम— तुंब्यां[१] पिंडफलेक्ष्वाकुस्तिक्तबीजा[२] महाफला ।
अलांबु:[३]: क्षत्रियवरा कटुकालांबुनिर्मता[४] ।। १२२ ।।

१. तुम्ब्यां, २. पिण्डफले°, ३. अलाम्बुः, ४. कटुकालाम्बुनी मता.

चीभडी— चिर्भटयां त्रपुष्पी[१] त्वालु चारुःको पांडुपत्रीका:[२] ।

१. त्रपुसी, २. त्वालु चारुः को पाण्डुपत्रिकाः (?).

उर्ववारु— कर्कटि[१] मुत्रफला[२] राजादनी मता:[३] ।। १२३ ।।
छर्दिविचार्चिका[४] पांडुस्तुरी च तत्फलं स्मृतं[५] ।

१. कर्कटी, २. मूत्रफला, ३. मता, ४. छार्दवि°, ५. स्मृतम्.

गलोडी— बिंब्यां[१] रक्तफला मोहा तुंडकेरी प्रवा[२] च सा ।। १२४ ।।
उष्णोपमफला[३] तुंडी[४] घोषीका[५] पीलुपर्णिका:[६] ।

१. बिम्ब्यां, २. तुण्डिकेरफला, ३. ओष्ठोपमफला, ४. तुण्डी, ५. बिम्बिका (!), ६. पीलुपर्णिका.

साथेर— बस्तगंधा[१] वातुगंधा[२] खरपूष्पा[३] शकंभरा[४] ।। १२५ ।।
कबरी[५] बर्बरी तुंगी[६] तथा पुतिमधुरक:[७] ।

१. बस्तगन्धा, २. उग्रगन्धा, ३. खरपुष्पा, ४. शाकम्भरा, ५. कारवी, ६. तुङ्गी, ७. पूतिमयूरिका.

पुष्करमुल— पुष्करे मूलकं[१] मूलं काश्मीरं पुष्कराव्हयं[२] ।। १२६ ।।
पद्मपत्रं[३] च धीरं[४] च श्वासारि[५] ब्रह्मतीर्थकं[६] ।
पुष्करं मुलह्लत्कासश्वासार्शः कफजीत्सरं[७] ।। १२७ ।।
इति काष्टवर्ग:[८] ।। छः ।।

१. मूलकं, २. पुष्कराह्वयम्, ३. पद्मपत्रं, ४. वीरं, ५. श्वासारिः, ६. ब्रह्मतीर्थकम्, ७. मूलहृत्कासश्वासार्शःकफजित्सरम्. ८ काष्ठ°.

हरडेनाम— हरितक्यां[१] जया पथ्या प्रपथ्या पुतना[२] मत:[३] ।
अमृतां[४] रोहिणी चैव सुरभिं[५] कालिकाभया ।। १२८ ।।

हेमवती[६] च कायस्था चेतकी गिरिजा शिवा ।
नंदिनि[७] प्राणदा चैव हिमजा च हिमात्मजा ॥१२९॥

गुणाः कषाया तु रसा[८] पाके रुक्षा[९] विलवणा लघु ।
दीपनी पाचनी मेधा[१०] वयःसंस्थापनी परं[११] ॥ १३० ॥
उष्णविर्या[१२] परायुष्पु[१३] बुद्धिंद्रियबलप्रदा[१४] ।
कुष्ठवैवर्ण्यवैश्वर्यपुराणविषमज्वरान्[१५] ॥ १३१ ॥
[१६]शीरार्तिपांडुहृद्रोगमोहमेहवमिक्रमीन्[१७] ।
जयेत्कासप्रती[१८]श्यायप्लिपहोदरजलोदरान्[१९] ॥ १३२ ॥
तृष्णात्तुराणां[२०] हृत्कंठशोष[२१]—
हनुग्रहाणां च गलग्रहाणां[२२] ।
नवज्वरक्षीणबलेंद्रियाणां[२३]
न गुर्विणिना[२४] गिरिजा प्रशस्ता ॥ १३३ ॥

---

१. हरीतक्यां, २. पूतना, ३. मता, ४. अमृता. ५. सुरभी, ६. हैमवती, ७. नन्दिनी, ८. रसे, ९, रूक्षा, १०. मेध्या, ११. परा- १२. °वीर्या, १३. °युष्या, १४ बुद्धीन्द्रिय°, १५. °वैस्वर्य°, १६. शिरोऽर्ति, पाण्डु°, १७. °कृमीन्, १८. °प्रति°, १९. °प्लीहो°, २०. °तुराणां, २१. °त्कण्ठ°, २२. °ग्रहाणाम्, २३. °बलेन्द्रियाणां, २४. गुर्विणीनां.

आमला— आमलक्यां शिवा धात्री वयस्था[१] षडरसामृता ।
पर्वकीटा जातिफलाः[३] प्राकंदि[४] श्रीफला च सा ॥१३४॥

गुणाः तद्वदामलकं शीतं ।

---

१. वयस्था, २. षड्रसा°, ३. जातीफला, ४. प्राकन्दी.

बेडा— बिभितके[१] कपफलो[२] वांसंतोक्षः[३] कलिद्रुमः[४] ॥ १३५ ॥
संवर्तको भूतवासान[५] वल्का[६] हाय[७] बिहेडक[८] ।

गुणाः पूर्ववत् ॥ १३६ ॥

---

१. विभीतके, २. कर्षफलो, ३. वासन्तोऽक्षः, ४. कलिद्रुमः, ५. °वासः, ६. कल्को, ७. हार्यो, ८. बहेडकः.

लिमडो— निंबो[१] नियमनो नेतां पिचुमंद[२] सतिक्तक:[३] ।
अरिष्ट[४] सर्वतोभद्र[५] सुभद्र:[६] पारिभद्रक: ॥ १३७ ॥
मुकपर्ण:[७] शीर्णपर्णो निविष्टो[८] वानरप्रिय: ।
छर्दिघ्नो हिंगुनिर्यास:[९] पीत्तसारो[१०] रविप्रिय: ॥ १३८ ॥

गुणा: मुस्तें[११] सतिक्तं संग्राहि दीपनं पाचनं कटु ।
रक्तपित्तत्रिदोषघ्नं क्रमिशुलरषापहं[१२] ॥ १३९ ॥
निंबस्तिक्त: कफ:[१३]छर्दिव्रणहृल्लासकुष्टजीत्[१४] ।
अपक्वं पाकयेत् शोफं[१५] पक्व[१६] चापि विशोधयेत् ॥१४०॥

---

१. निम्बो, २. °मन्द:, ३. सुति°, ४. अरिष्ट:, ५. °भद्र:, ६. प्रभद्र:, ७. शुकपर्ण: (?), ८. अरिष्टो (?), ९. हिङ्गु°, १०. पीतसारो; From मुस्तें upto °शुलरषापहं are probably the properties of Cyperus Rotundus as called मुस्तं in Sanskrit, ११. मुस्तं, १२. कृमिशूल-विषा°, १३. कफच्छर्दिव्रण°, १४. °कुष्ठजित्, १५. पाचयेच्छोफं (?), १६. पक्वं.

पीतपापडानाम—पर्पटे वरतिक्तश्च रेणुश्च वयटंकक:[१] ।
रक्तहा पित:विध्वंसि[२] कल्याण: कवचश्चक:[३] ॥ १४१ ॥

गुणा: पर्पट: पितहृद्दाज्वरजित् श्लेष्मशोषण: ।

---

१. वर्मकण्टक:, २. पित्त°, ३. कवचो रज: (?).

विरभांण— ह्विबेरं[१] तु वनं वन्यं वालुके[२] किशनामकं[३] ॥ १४२ ॥
पिंगलं[४] वज्रमुदिश्यं[५] वरांगं[६] भूषणं जलं[७] ।

गुणा: वालुकं[८] छर्दिहृल्लासतृष्णातीसारजंतुजीत्[९] ॥ १४३ ॥

---

१. ह्रीबेरं, २. वालकं, ३. केशनामकम्, ४. पिङ्गलं, ५. वज्रमुदीच्यं, ६. वराङ्गं, ७. जलम्, ८. वालकं, ९. °जन्तुजित्.

शालीपर्णि— शालिपर्ण्या[1] स्थिरा सौम्या त्रिपर्णितिगुहा[2] ध्रुवा ।
त्रिदारिगंधांशुमता[3] दीर्घमुह्या[4] च पर्णिका[5] ॥ १४४ ॥

१. शालिपर्ण्यां, २. त्रिपर्ण्यतिगुहा, ३. विदारिगन्धांऽशुमती, ४. दीर्घमूला, ५. सुपर्णिका.

पृष्टिपर्णि— पृष्टिपर्ण्यां पृथक्पर्णि[1] कलशि[2] धाविका[3] गुहा ।
त्रिष्णुपार्णि[4] हरिपर्णि[5] धृतालाक्तोष्टुयुष्टिका[6] ॥ १४५ ॥

गुणाः पर्णिद्वयं[7] लघु स्वादु भेदि पीत्तसमीरजित्[8] ।

१. पृथक्पर्णी, २. कलशी, ३. धावनी, ४. विष्णुपर्णी, ५. हरिपर्णी, ६. पर्णी (?) क्रोष्टुकपुच्छिका, ७. पर्णी°, ८. पित्त°.

अरणि— अग्निमंथे[1] तर्कारि[2] जयंति[3] वैजयंतिकाः[4] ॥ १४६ ॥
नादेयी वन्हिमंथश्च[5] गणिका गुणिकारिका[6] ।

गुणाः वन्हिमंथो[7] गुरुस्तिक्तो वातशोफामजित्सरः[8] ॥ १४७ ॥

१. अग्निमन्थे तु, २. तर्कारी, ३. जयन्ती, ४. वैजयन्तिका, ५. वह्निमन्थश्च, ६. गणिकारिका, ७. वह्निमन्थो, ८. °जित्सरः.

एरंडा— एरंडे[1] तरुवुश्चंबु[2] दीर्घदंडो[3] विडंवरः[4] ।
पंचांगुलो[5] वर्द्धमानो[6] ह्यामाडो[7] रुबुको रुबु[8] ॥ १४८ ॥
त्रिपुरी चित्रबीजश्च वातारि[9] गजकर्णकः ।
व्याघ्रकरो[10] रक्तपर्णो द्वंद्वश्चोत्तानपत्रका[11] ॥ १४९ ॥
रक्तेरंडे[12] शुक्लपुष्पाः[13] त्रिपर्णो[14] द्विपर्णकः ।

गुणाः एरंडो[15] हंति[16] वृष्यो गुरुमधुरःतरः[17]शोधनः श्वासत्रध्य[18] ॥१५०॥
प्लीहानाहोदराशःकसनकफमरुत्पित्तमेहामवातान् ।
हन्यां[19] यंत्रवशुलं[20] क्रमी[21]पवनकफान् रक्तपित्तप्रकोपान् ॥१५१॥
मज्जावर्ध्मानशोफौ[22] कफपवनहरा[23] भेदनोध्मोदरघ्ना[25] ।

१. एरण्डे, २. तरुणश्चित्रो, ३. दीर्घदण्डो, ४. विडंबरः (?), ५. पञ्चाङ्गुलो, ६. वर्धमानो. ७. ह्यामण्डो, ८. रुबुः, ९. तस्करश्चित्रबीजश्च

वातारिः, १०. व्याघ्रदलो, ११. °पत्रकः, १२. रक्तैरण्डो, १३. °पुष्पः, १४. त्रिपर्णी च, १५. एरण्डो, १६. हन्ति, १७. °मधुरतरः (?), १८. श्वास-ब्रध्य (?), १९. हन्यात्, २०. यन्नवशूलं, २१. कृमि°, २२. °वध्मान्त्रशोफौ, २३. °हरो, २४. भेदनाध्मोदरघ्नः.

मजीठ— मंजीष्टायां[१] समंगा[२] च विकसा जनवल्लभा ।। १५२ ।।
कालमेष्यरुणी[३] भाडि[४] योजवल्ला[५] च तामृका:[६] ।
लत्ता[७] रसायना काली[८] चंद्रहास[९] विषद्विषा ।। १५३ ।।
चंडितिका[१०] च चंडालि[११] कालपेशी[१२] च छग्निका[१३] ।

गुणाः मंजिष्टा[१४] कुष्टविसर्पसोकघ्नि[१५] वर्णदा परा ।। १५४ ।।
कर्णाक्षियोनिरुक्मेहोपित्तरक्तातिसारजित्[१६] ।

१. मञ्जिष्ठायां, २. समङ्गा, ३. °रुणा, ४. भाण्डी, ५. योजनवल्ली, ६. तामृकाः (?), ७. रक्ता, ८. काला, ९. चन्द्रहासा (?), १०. चण्डीतिका, ११. चण्डाली, १२. कालमेषी, १३. छग्निका (?), १४. मञ्जिष्ठा, १५. कुष्ठवीसर्पशोफघ्नी, १६. °रुङ्मेहपित्त°.

गरमालो— कणिकरे[१] राजवृक्षः प्रग्रहः क्रतमालकः[२] ।। १५५ ।।
आरोग्यशंबी[३] शम्याको व्याधिघातोपघातकः[४] ।
आरग्वधो दीर्घफलो आमहा चतुरांगुलः[५] ।। १५६ ।।
आरेवतो नक्तमालः[६] कपोतांडस्तु[७] रेचनः ।
चतुर्मुखो भवेद्ब्रह्मा द्विमुखस्तु रविर्गलः ।। १५७ ।।
षण्मूख[८] कार्तिकेयश्च पंचवक्त्रश्च शंकरः ।
माधवस्त्वेकवदनो विजयी शस्त्रधारणः ।। १५८ ।।
हेमपूष्प[९] कुबेरश्च करिव्याधो[१०] ज्वरापहः ।
नृपड्डुमो[११] मलध्वंसिः[१२] पामादद्रुविनाशनः ।। १५९ ।।

१. कर्णिकारे, २. कृतमालकः, ३. आरोग्यशिम्बी, ४. व्यथान्तकः, ५. चतुरङ्गुलः, ६. कृतमालः, ७. कपोताण्डस्तु, ८. षण्मुखः, ९. हेमपुष्पः, १०. परिव्याधो, ११. नृपद्रुमो, १२. °ध्वंसि.

गुग्गल— गुग्गुलौ कालनिर्यासो जटायु[१] कौशिकः पुरः ।
नक्तंचर[२] शिवो दुर्गा[३] महिषक्ष[४] पलंकशः[५] ॥ १६० ॥
निलं[६] पद्मं[७] कुमुदमहिषो[८] हाटकस्ते गुणै[९] स्यु[१०] ।
स्तुल्या[११] सर्वे कटुंतरकषायोष्णविर्या[१२] विपाके ॥ १६१ ॥
मेदशौफापचिवमिगलग्रंथिगुल्मप्रमेहान[१३] ।
हंत्युत्कुष्टक्रमीपवनकफान्[१४] क्लेदवातास्तरोगान्[१५]॥ १६२॥
महिषाख्य[१६] नील इति दंति[१७]नांमतो कुमदश्च पद्मसद्रशश्च वाजीनां।
मनुजेषु देहसुखकारी हाटकः कथिता[१९] स्वनामसदशाश्च गुग्गुला १६३

१. जटायुः, २. नक्तंचरः, ३. दुर्गो, ४. महिषाक्षः, ५. पलंकषा, ६. नीलः, ७. पद्मः, ८. °महिषौ, ९. गुणैः, १०. स्यु–, ११. स्तुल्याः, १२. °वीर्याः, १३. मेदःशोफा°, १४. हन्त्युकुष्ठक्रमि°, १५. °वातामरोगान्, १६. महिषाक्षो, १७. दन्तीनामतो कुमुदश्च पद्मसदृशश्च वाजिनाम्, १८. °कारि, १९. कथिताः °सदृशाश्चगुग्गुलाः.

रास्ना— श्रेयस्था रसना युक्ता रास्ना [१]युक्तारसा सुच[२] ।
रोगहा सर्वगंधा[३] च नाकुलिं[४] गंधनाकुलि[५] ॥ १६४ ॥
गुणाः विर्योष्णा[६] वातशोफघ्नी सर्वरोगापहा[७] स्मृता ।

१. युक्तरसा, २. स्मृता (?), ३. सर्वगन्धा, ४. नाकुली, ५. गन्धनाकुली, ६. वीर्योष्णा, ७. °पहा.

शतावरीनाम— शतावर्यां शतपदि[१] शतमुला[२] वरिद्वयि[३] ॥ १६५ ॥
अभिसश्चोर्द्ध्रकंटाली[४] तुंगी[५] नारायणि[६] नटि[७]।
गुणाः वातहा पित्तशमनी कफजित् वीर्यदायिनि[८] ॥ १६६ ॥

१. °पदी, २. °मूला, ३. वरीयसी (?), ४. अभीरुश्चोर्ध्वकण्टाली ५. तुङ्गी, ६. नारायणी, ७. नटी, ८. °दायिनी.

खापरियु— खरपरे [१]इतिपुष्पं पुष्पांजन[२] वरितिजं[३] ।
गुणाः पुष्पांजनं[४] त्रिदोषघ्नं चक्षुष्यं शुलजीत्[५] परं[६] ॥ १६७ ॥

१. रीतिपुष्पं, २. पुष्पाञ्जनं, ३. च रीतिजम्, ४. पुष्पाञ्जनं, ५. शूलजित्, ६. परम्.

चमेडि— कुलाल्यां लोचनहिता कुंभकारि[१] मलापहा ।
चक्षूष्या[२] नेत्ररोगघ्नी प्रोक्तारण्यकुलांथिका[३] ॥ १६८ ॥

१. कुम्भकारी, २. चक्षुष्या, ३. °कुलत्थिका.

आसंध्य— वाराहकर्ण्या[१] तुरगी बल्या वाजीकरी हया[२] ।
अश्वगंधा[३] बहुगंधा[४] ह्माद्या[५] नवंनवासिनी[६] ॥ १६९ ॥
गुणाः वल्या[७] वीर्यकरी बल्या कासश्वासक्षयापहा ।

१. वाराहकर्ण्यां, २. हयी, ३. °गन्धा, ४. बहुगन्धा (?), ५. श्यामला (?), ६. कामरूपिणी (?) ७. बल्या (?).

कडाछाल— कटुके[१] कोटजो[२] कोहि[३] वत्सको गिरिमलिका[४] ॥ १७० ॥
फलं[५] तु तस्येंद्रयवाः[६] शक्राव्हा[७] शकलिंगका[८] ।
गुणाः कटुको[९] वत्सपित्तासृक्त्वग्दोषार्शोतिसारजित्[१०] ॥ १७१ ॥

१. कुटजे, २. कौटजो, ३. कोटो (?), ४. °मल्लिका, ५. फलानि, ६. तस्येन्द्रयवाः, ७. शक्राह्वाः, ८. स्युः कलिङ्गकाः, ९. कुटजो, १०. कुष्ठपित्तासृग्त्वग्दोषार्शोऽतिसा°.

शोटोडी— वृश्चिवेश्या[१] च वर्षाभु[२] विशाषश्च[३] पुनर्नवा ।
वृषकेतः[४] प्रावृषेणी[५] शलाटी च कठील्लक[६] ॥ १७२ ॥
गुणाः पुनर्नवात्रयं मेदि चोष्णं शोफोदरापहं[७] ।

१. वृश्चीरः २. क्षुद्रवर्षाभूः (?), ३. विशाखश्च, ४. वृषकेतुः, ५. प्रावृषेण्या, ६. कठिल्लकः, ७. °पहम्.

इंद्रवारुणी— इंद्रवारुण्यमिद्राव्हा[१] मर्गेर्वारुमृगादिनी[२] ॥ १७३ ॥
कुभली[३] चित्रदेवी च कलोपेक्षि[४] रुसप्रिया[५] ।
गुणाः ऐंद्रि[६] श्लेष्महरा तिक्ता क्रमीघ्नी[७] च विरेचनी ॥ १७४ ॥

१. °वारुण्यामिन्द्राह्वा, २. इन्द्रवारुर्मृगादनी, ३. सुफला (?), कुफली (?), ४. वृषभाक्षी (?), ५. बालकप्रिया, ६. ऐन्द्री, ७. कृमिघ्नी.

त्राहिमाण— त्राहिमाणे[१] त्रणत्राणा[२] त्रायंति[३] चाहिमाणकः[४] ।
बलभद्रो[५] बलदेवो[६] वार्षिकं[७] गिरिसांजनं[८] ॥ १७५ ॥
गुणाः त्रांहिमाणो[९] ग्निक्रत् जीर्णज्वरघ्नो[१०] कामलापहः[११] ।

१. त्रायमाणा, २. कृतत्राणा, ३. त्रायन्ती, ४. त्रायमाणिका (?), ५. बलभद्रा, ६. बलदेवा. ७. वार्षिकी, ८. गिरिजानुजा, ९. त्रायमाणाऽग्निकृत्, १०. °ज्वरघ्ना, ११. °पहा.

जवषार— यवक्षारे तु[१] यवजो यावशुको[२] यवाव्हयः[३] ॥ १७६ ॥
गुणाः पाकी[४] गुलमहरः प्लीहः[५]पांडुश्लेष्मादिनाशन ।

१. °क्षारस्तु, २. °शूको, ३. यवाह्वयः, ४. पाकि, ५. प्लीहपाण्डु° °नाशनः.

शाजीखार— स्वर्जीक्षारे[१] सुवर्चिकः सुवर्चाव्ह[२] सुवर्चकः ॥ १७७ ॥
गुणाः स्वार्जिका[३] कफगुल्मार्शों[४]वमीमंदाग्निवातहत्[५] ।

१. स्वर्जिक्षारे, २. सुवर्चाह्वः, ३. स्वर्जिकः, ४. °वमिमन्दाग्नि°, ५. °हृत्.

टंकण— टंकणे[१] मालती रसेंभवो[२] द्रावि[३] डावृणः[४] ॥ १७८ ॥
लोहाहिनां[५] संधिकार[६] कफाह्वचाग्निवर्द्धनः[७] ।

१. टङ्कणे, २. मालतीरससंभवः ३. द्रावी, ४. द्रावणः, ५. लोहादीनां, ६. कारः, ७. कफ°, °वर्धनः.

जवक्षार— रुचिके[१] वज्रकं क्षारं[२] सौरं श्रेष्टं[३] विदारिणं[४] ॥ १७९ ॥
धुस्रं[५] धुस्राव्हयं[६] सर्वान्[७] गुल्मोदरहरान्[८] गुणैः ।
गुणा[९] पूर्ववत् ॥ १८० ॥

१. वज्रके, २. वज्रक°, ३, क्षारश्रेष्ठं, ४. विदारकम्, ५. धूमोत्थं (?), ६. धूमजं, ७. सारं, ८. °दरहरं, ९. गुणाः.

सैंधव— सैंधवे[१] सारसं[२] सिंधु[३] नादेयं मृदुला[४] सिल[५] ।
गुणाः माणिमंथे[६] विबंधघ्नं[७] नेत्ररोगत्रिदोषजित् ॥ १८१ ॥

१. सैन्धवे, २. सिन्धुजं (?), ३. सिन्धु, ४. च (?), ५. शिलात्मकम् (?), ६. मणिमन्थं, ७. विबन्धघ्नं.

संचल— अक्षे सौवर्चलं प्रोक्तं रुचकं ह्यगंधकं[१] ।
तिलकं कृष्णलवणं तत्काललवणं स्मृतं[२] ॥ १८२ ॥

गुणाः रुचकं गुल्मशूलघ्नं विबंधच[३] विरेचनं[४] ।

१. °गन्धकम्, २. स्मृतम्, ३. विबन्धघ्नं, ४. विरेचनम्.

बिडलवण— बिडे[१] कृत्रिमकं[२] धुर्त्तं[३] क्षारं द्राविडमासुरं[४] ॥ १८३ ॥
सुपाक्यं खंडलवणं[५] गुणेस्तुल्यं[६] च पूर्ववत् ।

१. विडे, २. कृत्रिमकं, ३. धूर्तं, ४. °सुरम्, ५. खण्ड°, ६. गुणै°.

समुद्रलवणं[१]— सामुद्रलवणे रुक्ष्यं[२] क्षारोदधिभवं तथा ॥ १८४ ॥

१. °लवण, २. रूक्ष्यं.

काचलवण[१]— उद्भिदे पांशुलवणं रोमकं वसुकं गडं[२] ।
उषरे[३] पांशुयवक्षार[४] पौरं[५] सर्वगुणं[६] स्मृतं[७] ॥ १८५ ॥
कुर्विंदं[८] पितलं[९] भेदे[१०] वातघ्नं मुत्रलं[११] स्मृतं[१२] ।

१. औद्भिदे २. वसु, ३. उखरं, ४. पांसवक्षारं, ५. और्वं, ६. सार्व°, ७. स्मृतम्, ८. कुर्विंदं (?), ९. पित्तलं, १०. भेदं, ११. मूत्रलं, १२. स्मृतम्.

धुलिलवण— उषप्रसुतबालाकं[१] मुलमुषा करोद्भवं ॥ १८६ ॥

गुणाः लवणं कटुकं मेदि पांशुजं हि लघु स्मृतं[२] ।

१. उषप्रसुत...करोद्भवम् (?), २. स्मृतम्.

कौचा— कपिकुत्सावात्मगुप्ता[१] स्वयंगुप्ता वनेचरी ॥ १८७ ॥
लांगलि[२] मर्कटी व्यंगा मेरि[३] चक्रंबरा[४] स्मृता ।

गुणाः कपिकुत्सा[५] स्मृता वृष्या पित्तश्लेष्ममलापहा ॥ १८८ ॥

१. कपिकच्छूरात्मगुप्ता, २. लाङ्गूली, ३. मेरी (?), ४. चक्रम्बरा (?), ५. कपिकच्छूः.

410-II
158

स्वेतपुष्पागरणि—गिरिकर्ण्या श्वेतपुष्पा[१] करभी[२] चापराजिता ।
अनिले[३] योनिपुष्पि[४] च निलस्पंदा[५] गवाक्ष्यपि[६] ॥१८९॥
गुणाः योनिपुष्पि[७] मरुत्श्वास[८] कासक्षयकिलासजीत्[९] ।

१. °पुष्पी, २. कटभी, ३. अनिला, ४. °पुष्पी, ५. नील° (?), ६. गवादनी, ७. °पुष्पी, ८. मरुच्छ्वास°, ९. °जित्.

आंबा— आम्रे रसालः सहकारगश्च[१] कामां[२] चुतौमदः[३] ॥ १९० ॥
बालश्च वातपित्तासृक्[४] बद्धास्थि कफवातजित् ।
गुणाः गुर्वाम्रं वातजीत्[५] पक्वं स्वादम्लं[६] कफःशुक्रजीत्[७] ॥१९१॥

१. सहकारश्च, २. कामाङ्गश्च, ३. मदोद्भवः (?), ४. °पित्तकृत् (?), ५. °जित्, ६. स्वादम्लं, ७. कफशुक्रजित्.

जाबु— जंबुके[१] काकजंबु[२] च नादियि[३] च महाफलं[४] ।
गुणाः जांबुवं[५] गुरु विष्टंभि[६] शीतलं भृशमारुतं[७] ॥ १९२ ॥
संग्राहि मुत्रशक्रतो रकंध्वकफपित्तजीत्[८] ।

१. जम्बूके, २. काकजम्बूश्च, ३. नादेयी, ४. महाफला, ५. जाम्बवं, ६. विष्टम्भि, ७. °मारुतम्, ८. मूत्रशकृतोः हृत्कण्ठकफपित्तजित्.

पुगीफल— पुगीफले[१] घोटफलं[२] रसालं[३]
स्थुलं[४] गुवाकं[५] कठिनं कषायां[६] ॥ १९३ ॥
गुणः[७] पुगीफलं[८] स्वादु कशायकं[९] स्यात्
बलासपित्तघ्न[१०] मुखामयघ्नं ।

१. पूगीफले, २. घोण्टाफलं, ३. रसालं (?), ४. स्मृतं (?), ५. गुर्वाकं, ६. कठिनं (?); कषायम् (?), ७. गुणाः, ८. पूगीफलं, ९. कषायकं, १०. °पित्तघ्नं, ११. °मयघ्नम्.

पाठ— पाठायां च वृकि[१] देवि[२] कुचेला[३] पापचेलिका ॥ १९४ ॥
अंबष्टकी[४] तथाबष्टा[५] प्राचिना[६] वारुणी मता ।
पाठातीसारशुलघ्नी[७] कफपित्तज्वरापहा ॥ १९५ ॥

१. वृकी, २. देवी, ३. कुचैली, ४. अम्बष्ठकी, ५. तथाम्बष्ठा, ६. प्राचीना, ७. °शूल°.

पाडल— पाटलायां च कुनिका[१] ताम्रपुष्पांबुवासिनि[२] ।
स्थालि[३] वसंतदुति[४] च कोकिलालिप्रीया[५] स्मृता ।।१९६।।

गुण:[६] पाटला कफपीत्तासृक्छर्दितृष्णानिदाघजीत्[७] ।

१. कुम्भिका, २. °पुष्पाऽम्बुवासिनी, ३. स्थाली, ४. वसन्तदूती, ५. ° प्रा, ६. गुणाः ७. पित्तासृग्छर्दिस्तृष्णानिदाघजित्.

टिटु— टिटुके[१] दीर्घवृंतश्च[२] भल्लुको[३] जंबुको[४] नद:[५] ।। १९७ ।।
कुर्कटि[६] भुतिवृक्षश्च[७] शोणो मंडुकपर्णक:[८]

१. टिण्टुके, २. दीर्घवृन्तश्च, ३. भल्लुको, ४. जम्बुको, ५. मतः, ६. कट्वङ्गो (?), ७. भूति°, ८. मण्डूक°.

बिजोरु— स्यात्बीजपुरे[१] फलपुरकं च[२]
द्वा[३] केसरी[४] बिजक[५] मातुलिंगं[६] ।। १९८ ।।

गुणा: त्वक् तिक्ता कटुका कफक्रमिहरा[७]
स्निग्धानिलध्वंसिति[८] ।
मांसवृंहतवातपीत्तशमनं[९]
वृष्यं[१०] महादुर्जरां[११] ।। १९९ ।।
चाम्लं केसरमग्निवर्द्धनकरं[१२]
स्यात् श्वासकासापहं ।
गुल्मार्शोदरशुलशोषशमनं[१३]
पुष्पं तथा वह्निकृत् ।। २०० ।।

१. °पूरे, २. °पूरकश्च, ३. यो (?), ४. केसरो, ५. बीजकः, ६. मातुलिङ्गः, ७. °कृमि°, ८. °ध्वंसिनी, ९. °बृंहणवातपित्तशमना, १०. वृष्या, ११. °दुर्जरा, १२. °वर्धनकरं, १३. °शूल°.

द्राख्य— फलोत्तमायां सरसा च द्राक्षा
स्यात् हारहुरा[१] कपिला प्रियाला ।

भागोस्तनि[२] काश्मिरक[३] प्रदिष्टा

समृद्धिका[४] स्वादुरसा यसेष्टा[५] ॥ २०१ ॥

गुणाः द्राक्षा दाहहरा वृष्या चक्षूष्या[६] सृष्टमूत्रविट् ।

स्वादुपाकरसा स्निग्धा कषाया हिमवा[७] गुरु ॥ २०२ ॥

निहंत्यनिलपित्तासृक् तिक्तस्येत्व[८] महात्ययात् ।

---

१. हारहूरा, २. या गोस्तनी, ३. काश्मीरिका, ४. सा मृद्वीका, ५. यसेष्टा (?), ६. चक्षुष्या, ७. हिमवती (?), ८. तिक्तस्येत्व (?).

वड— वटे जटि रक्तफलोथ[१] तुंगी[२]

न्यग्रोध क्षीरी बहुपास[३] एव ॥ २०३ ॥

गुणाः वट[४] त्रीदोषजीत्[५] पीत्तदाह्यातिसारनाशनः[६] ।

---

१. ऽथ, २. शृङ्गी (?), ३. बहुपाद, ४. वटो, ५. त्रिदोषजित्, ६. पित्तदाहाति°.

पीपलो— पीप्पले[१] तु चलपर्यंतस्यामलौ[२]

बोधिवृक्षगजभक्षमंगलं ॥ २०४ ॥

गुण[४]: अश्वत्थो रक्तपीतघ्नः[५] सत्रातीसारनाशनः ।

क्वचितं तस्य मूलं तु सर्पादिविषनाशनं[६] ॥ २०५ ॥

---

१. पिप्पले, २. चलपत्रश्यामलौ, ३. °मङ्गलाः, ४. गुणाः, ५. °पित्तघ्नः, ६. °नाशनम्.

षिचडा— शम्या[१] सिवा[२] शांकरि[३] केसहंत्री[४]

लक्ष्मि[५] तथा पापहरा सुतुंगा ।

गुणः[६] समीफलं[७] गुरु स्वादुः[८] केशघ्नं चातिसारजीत्[९] ॥ २०६॥

---

१. शम्यां, २. शिवा, ३. शांकरी, ४. केशहन्त्री, ५. लक्ष्मीः, ६. गुणाः, ७. शमीफलं, ८. स्वादु, ९. °जित्.

रायण— राजादनी रात्रणीका शुकेष्टा

स्यात्किटवासा[१] प्रीयदर्शना[२] च ।

कपिप्रीया[३] स्निग्धदला नृपा च
क्षीरश्रत्रा[४] क्षीरवती मधुश्रत्रा[५] ॥ २०७ ॥
गुण:[६] तृपादनो[७] भवेद्ग्राही[८] वातकृतवृणरोपण[९] ।

१. किटवासा (?), २. प्रिय°, ३. कपिप्रिया, ४. क्षीरस्रवा, ५. मधुस्रवा, ६. गुणा:, ७. नृपा° ८. भवेद्ग्राहि, ९. °कृद्व्रणरोपण:.

गुंदानाम— श्लेष्मंतके[१] शलु[२] शितौपलश्च[३]
कुपिछल:[४] कृछ्रतरुर्बराक[५]: ॥ २०८ ॥
गुण:[६] श्लेष्मांतको[७] हिमो ग्राहि रुक्षपित्सलको[८] भवेत् ।

१. श्लेष्मातके, २. शेलु:, ३. शीतफलश्च, ४. सुपिच्छल:, ५. कृच्छ्रतरुर्बराक:, ६. गुणा:, ७. श्लेष्मातको, ८. रूक्षपिच्छलको.

केंरडा— करिरके[१] गुढदलं च शाक—
पुष्पं तथा तिक्तफल[३] च मालुं[४] ॥ २०९ ॥
गुण:[५] करिरं[६] वृणशोफघ्नं[७] यक्रित्म्लिहपुरीषजीत्[८] ।

१. करीरके, २. गूढ°, ३. तिक्तफलं, ४. मालु, ५. गुणा:, ६. करीरं, ७. व्रणशो° ८. यकृत्प्लीहपुरीषजित्.

बोरडी— स्यात्कोलके[१] फेनिल[२] बादरे[३] च
कुहं सुविरं[४] कव्रलं[५] कर्कंधु ॥ २१० ॥
गुण:[६] कोलं च मधुरं साम्ल[७] पीतलं[८] वातजीत् सरां[९] ।

१. स्यात्कोलकं, २. फेनिलं, ३. बादरं (?), ४. सुवीरं. ५. कुवलं कर्कन्धू:, ६. गुणा:, ७. साम्लं, ८. पित्तलं, ९ ° जित्सरम्.

उंदरकर्णी— स्यादाखुकर्ण्यां[१] मुखकाव्हया[२] च
द्रवंतिका[३] शंबरि[४]काचदंज[५] ॥ २११ ॥
गुणा: भुचरित्र[६] कृमिहा[७] तिक्ता यानीदोषहरा[८] स्मृता ।

१. °कर्ण्यी, २. मूषकाह्वया (?), ३. द्रवन्तिका, ४. शम्बरी, ५. काचदंज (?), ६. भूमिचरी, ७. कृमिहा, ८. योनिदो° (?).

थोर— सोहंडके[१] स्तुक्[२] मुहुक्षीरकश्च
गंडिरको[४] वज्रतरुः सुधाद्रु[५] ॥ २१२ ॥
गुणः[६] निस्त्रंशपत्रो[७] हरते च गुल्मः[८]माध्मानप्लीहोदरकुष्टमेहात्[९] ।

१. सेहुण्डके, २. स्तुक्, ३. मुहुःक्षीरकश्च, ४. गण्डीरको, ५. सुधाद्रुः, ६. गुणाः, ७. निस्त्रिंशपत्रो, ८. गुल्म°, ९. °कुष्ठमेहान्.

अगरनाम— अगरे[१] जोगकं[२] लोहं धुपवासं[३] च सौरितं[४] ॥ २१३ ॥
देवपीयं[५] गुरुकाष्टं[६] क्रमीजग्धमनार्जुनं ।
गुणः[८] अगरं[९] तिक्तकं कोष्णं स्निग्धं वातकफापहं[१०] ॥ २१४ ॥

१. अगरौ, २. योगजं, ३. धूपवासं, ४. सौरितम्, ५. देवप्रियं, ६. गुरुकाष्ठं, ७. कृमिजग्धमनार्यकम्, ८. गुणाः, ९. अगरु. १०. °पहम्.

धावडी धातुक्यां[१] वन्हिपुष्पा[२] च कुंजरा[३] मयपावनी[४] ।
वन्हिज्वाला[५] जंतुरंगा[६] ताम्रपूष्पा[७] च ताम्रिका ॥ २१५ ॥

१. धातक्यां, २. वह्नि°, ३. कुञ्जरा, ४. मद्यपावनी (?), ५. वह्नि°, ६. जतुरङ्गा (?), ७. °पुष्पी.

गंधक— गंधके गंधपाषाणो[१] बलि[२] च ब्रह्मक्रतनः[३] ।
शिवारजो रसद्रावी लेलिच[४] शलिकंनरः[५] ॥ २१६ ॥

१. गन्ध°, २. बली, ३. गन्धमादनः (?), ४. लेलीनो, ५. रसगन्धकः (?).

मनशिल— शिलायां कुनटी गोला मनोत्सा[१] नागजिव्हिकाः[२] ।

१. मनोज्ञा, २. °जिह्विका.

हरिताल— हरिताले तगोदंति[१] पत्तकं[२] च नटमंडन[३] ॥ २१७ ॥
अलं बिडालं गौरं च पिंजरं[४] विस्रगंधकं[५] ।
गुणाः हरितालं कटु स्निग्धं कषायं विषकुष्टजीत्[६] ॥ २१८ ॥

१. तु गोदन्तं, २. पीतकं, ३. नटमण्डनम्, ४. पिञ्जरं, ५. चित्रगन्धकम्, ६. °कुष्ठजित्.

सींदूर— सिंदुरे[१] रक्तरेणुश्च नागगर्भं च नागजं[२]।
गुणः[३] सिंदुर[४] व्रणकुष्टघ्नं[५] स्वरघ्न[६] भक्षणात् स्मृतं[७] ॥ २१९ ॥

१. सिन्दूरे, २. नागजम्, ३. गुणाः, ४. सिन्दूरं, ५. °कुष्ठ° ६. स्वरघ्नं, ७. स्मृतम्.

हींगलो— हींगले[१] दरदं म्लेच्छं भृगादं[२] मणिरंगदं[३]।
गुंण[४] हिंगुलं[५] वृणकुष्टघ्नं[६] जंतुघ्नं[७] बलकांतिदां ॥ २२० ॥

१. हिङ्गुले, २. चित्राङ्ग, ३. °रङ्गदम्, ४. गुणाः, ५. हिङ्गुलं. ६. व्रणकुष्ठघ्नं, ७. जन्तुघ्नं, ८. °कान्तिदम्.

पारद— पारदे थ[१] चपलेश्च[२] मुक्तंद[३]
खेचरश्च हरबीज[४] रसेंद्रो[५]।
पारदि च[६] इति सुत[७] हरोत्छो[८]
धातुनायक[९] रसोत्तम[१०] स्वत्स:[११] ॥ २२१ ॥
गुणाः मृतो हरेतजा[१२] मृत्युर्मुर्छितो[१३] व्याधिघातकः।
बंधितो[१४] स्वर्गगं[१५] धत्ते कोऽन्य[१६] सुतान् कृपा:कर[१७]॥ २२२

१. ऽथ, २. चपलश्च, ३. मुक्तिदः (?), ४. °बीजः, ५. रसेन्द्रः, ६. पारदश्च, ७. सूतः, ८. हरोत्थः, ९. °नायकः, १०. रसोत्तमः, ११. स्कन्धः (?), १२. हरतेजश्च, १३. °मूर्च्छितो, १४. बन्धितो, १५. स्वर्गगं, १६. ऽन्यः, १७.सूतात् कृपाकरः.

अभ्रक— अभ्रके वीमलं[१] शुम्नं[२] नवनीतं[३] करोरुरुं[४]।
निर्मलं पर्वतोद्भूतं तचापपृटलं[५] स्मृतं ॥ २२३ ॥
गुणाः मृतं त्वभ्रं हरेन्मृत्युजरापलितनाशनं[६]।

१. विमलं, २. शुभ्रं, ३. नवं, ४. पीतकपीटकम् (?), ५. तच्चाभ्रपटवं स्मृतम्, ६. हरेन्मृत्युं, °नाशनम्.

सुवर्ण— सौवर्णके स्यात्कनकं हिरण्य[१]
चामीकरं हाटकशातकुंभे ॥ २२४ ॥

जांबुनदं[२] हेम विभूषणार्हं
हर्म्यं च रुक्मं खलु श्रीनिवासं[३] ।
गुणाः हाटकं भवति धातुपुष्टिदं
स्मृतिबुद्धिदं च विषदोषनाशमं[४] ॥ २२५ ॥
बलकांतिदं श्वसनकाशशंकर[५]
नयनामयापहरति सेवितं[६] ।

१. हिरण्यं, २. जाम्बू°, ३. °निवासम्, ४. °नाशनम्, ५. °कास-शङ्करं, ६. °पहरं यदि (?) सेवितम्.

रुपानाम—रजतं कलधौतं च सितं तारं परुषकं[१] ॥ २२६ ॥
शुभ्रं सैप्यं[२] चसुश्रेष्टं[३] रुचिरं श्वेतकं मतं[४] ।
चंद्रहासं चंद्रवपु[५] चंद्रभुमि महायुधं[६] ॥ २२७ ॥
गुणा[७] रुप्यं[८] तु सुखं प्रोक्तं बुद्धिवर्धनमानितं[९] ।

१. परूषकम्, २. रौप्यं, ३. वसुश्रेष्ठं, ४. मतम्, ५. °वपुश्चन्द्रभूतिः, ६. महाशुभ्रम् (?), ७. गुणाः, ८. रूप्यकं, ९. °वर्धनं मानितम्.

ताम्र— ताम्रं म्लेष्टमुखं[१] शुल्वं[२] रक्तकं रक्तधातुकं[३] ॥ २२८ ॥
उदंबरं[४] अंबकं[५] च विद्यात्वष्टं[६] च नामकं[७] ।
गुणाः ताघं[८] म्रतं[९] बहुगुणं रक्तवर्णं च श्वेतकं[१०] ॥ २२९ ॥
श्वासकासहरं सिद्धं बलवृद्धिकरं मतं[११] ।

१. म्लेच्छ°, २. शुल्बं, ३. °धातुकम्, ४. उदुम्बरं, ५. त्र्यम्बकं, ६. विद्यात्त्वाष्ट्रं, ७. नामतः, ८. ताम्रं, ९. मृतं, १०. श्वेतकम्, ११. मतम्.

ऽघेडानाम— अपामार्गं तु शिखरी प्रत्तकुपुष्पि[१] मयुरकः[२] ॥ २३० ॥
अघसल्पोथ[३] कणहि[४] संकटे[५] खरमंजसं[६] ।
गुणाः अपामार्गद्वयं तिक्तं क्रमीशीर्षविषोधनं ॥ २३१ ॥
वमनं[८] रक्तसंग्राहि रक्तातिसारनाशनं[९] ।

१. प्रत्यक्पुष्पी, २. मयूरकः, ३. अघःशल्योऽथ, ४. किणिही, ५. सङ्कटः (?), ६. खरमञ्जरी, ७. कृमिशीर्षविशोधनम्, ८. वामकं, ९. °नाशनम्.

मालकांकणी —तेजस्वीन्यां[1] तेजवति[2] अश्वधी[3] च महौजसि[4] ॥ २३२ ॥
ज्योतिष्का वन्हिभासा[5] च काकांडि[6] पित्ततैलिका:[7] ।
गुणाः कंगुणि[8] प्रोक्तकटुका[9] मेध्या विस्फोटनाससनि:[10] ॥ २३३ ॥

१. तेजस्विन्यां, २. °वती, ३. अश्वघ्नी, ४. °जसी, ५. वह्नि°, ६. काकाण्डी, ७. पीततैलिका, ८. कङ्गुणी, ९. प्रोक्तकटुका (?), १०. °नाशनी.

अंकोल नाम—अंकुल्यै[1] कुष्टको[2] रेची कठोरा[3] दीर्घकालक:[4] ।
वामनो लंबकर्णश्च[5] गंधपुष्पो[6] निकोचन:[7] ॥ २३४ ॥
गुण:[8] अंकुलो[9] विषकुष्टघ्नो[10] वमनो रेचनश्च सः ।

१. अङ्कोले, २. कोलको, ३. कोटरो, ४. °कीलक:, ५. लम्ब°, ६. गन्ध°, ७. निकोचक:, ८. गुणाः, ९. अङ्कोलो, १०. °कुष्ठ°.

शालवणीनाम—काश्मर्यां सर्वतोभद्र[1] केल्हारि[2] तृष्णवर्तिका[3] ॥ २३५ ॥
श्रीपर्णी मधुपर्णी च गंभारा[4] च विदारिका:[5] ।
गुणाः श्रीपर्णी मारुतश्लेष्मशोफमेहक्रमीन्[6] जयेत् ॥ २३६ ॥

१. °भद्रा, २. कम्भारी, ३. कृष्णवृन्तका, ४. गम्भारी, ५. विदारिणी, ६. °कृमीन्.

इति धन्वंतरिशिष्यव्यासकेशवरामरचितो[1] ।
औषधिनाममालायां लघुनिघंटसमाप्तिर्भवति[2] ॥

१. °रचितस्य, २. °निघण्टस्य समाप्तिर्भवति ॥

The following are the ending parts of the Mss. which represent the Mss. A and B.

A ॥ ६० ॥ ॐ आं ह्रीं क्रों ऐं क्लीं सों ल्हीं श्रीं बालां परमे। श्री आवेस ऐ आवेस ऐ आं ह्रीं क्रों मम हृदय चिरं त्रृ षृ तृ षृ मुं हुोम् फट् स्वाहा ॥ १२००० ॥

B श्री इदं पुस्तकं शके१७८२ कालयुक्त नाम संवत्सरे आषाढे मासे कृष्णपक्षे पंचम्यां तिथौ रविवासरे तस्मिंदिने पुस्तकं समाप्तं ।

APPENDIX—A.

List of drugs appearing in the text.

Alphabetical order of Drugs in vernaculars.	Sanskrit equivalents.	Botanical & Chemical Identifications.
अगर	अगरु	Aquilaria agallocha Roxb.
अंकोल	अङ्कोल	Alangium salvifolium wang.
अघेडा	अपामार्ग	Achyranthes aspera Linn. var. Perphyristachya Hook .
अजमो	अजगन्ध	Apium graveolens Linn?
अजमोद	मोदा	Carum copticum Benth.
अतिविश	विषा	Aconitum heterophyllum wall.
अभ्रक	अभ्रक	Aluminium Silicate.
अरडुसो	वासक	Adhatoda vasica Nees.
अरणि	अग्निमन्थ	Premna integrifolia Linn.
आमला	आमलकी	Emblica officinalis Gaertn.
आंबा	आम्र	Mangifera indica Linn.
आसंध्य	वाराहकर्णी	Withania somnifera Dunal.
इन्द्रवारुणी	इन्द्रवारुणी	Citrullus colocynthis Sch.
उंदरकर्णी	आखुकर्णी	Ipomoea reniformis Chois.
उपलेट	कुष्ठ	Saussurea lappa C. B. clarke.
उर्ववारु	कर्कटी	Cucumis melo var. Utilissimus Duthie & Fuller.
एरंडा	एरण्ड	Ricinus communis Linn.
ऐलची	सूक्ष्मैला	Eletteria cardamomum Maton.
कडची	कडची (कलम्बी)	Ipomoea reptans (Linn.) Poir.
कडाबाल	कटुक (कटुका)	Picrorhiza kurroa Royle. ex Benth.
कडु	कटुका (कुटज)	Holarrhena antidysenterica Wall.
कंटोली	कर्कोटक	Momordica dioica Roxb.

करियातु	किरात	Swertia chirata Buch-Ham.
कर्पूर	कर्पूर	Cinnamomum camphora Nees. & Eberm.
कसोदरा	कासमर्द	Cassia occidentalis Linn.
कस्तुरि	कस्तूरी	Moschus moschiferus.
काचलवण	उद्भिद	Sodium Carbonate.
कायफल	सोमवल्क	Myrica nagi Thunb.
कारेली	कारवल्ली	Momordica charantia Linn.
केरडा	करीरक	Capparis decidua Edgew.
कोहोली	कूष्माण्डक	Benincasa cerifera Sav.
कौंचा	कपिकच्छू	Mucuna prurita Hook.
खांड	खण्ड (खण्डशर्करा)	Sugar-candy (Common name)
खापरियु	खरपर (खर्पर)	Zinci Carbonate.
खुरासाणि अजमो	सुगन्धकरभ (?)	Hyoscyamus niger Linn.
खेर	खदिर	Acacia catechu Willd.
गजपीप्पलि	कपिवल्ली	Scindapsus officinalis Schott.
गंधक	गन्धक	Sulphur
गरमालो	कर्णिकार	Cassia fistula Linn.
गलो	गुडूची	Tinospora cordifolia Miers.
गलोडी	बिम्बी	Coccinia indica W. & A.
गुग्गल	गुग्गुलु	Balsamodendron mukul Hook. f.
गुड	गुड	Raw-sugar, Jaggery (Common name)
गुंदा	श्लेष्मातक	Cordia myxa Linn.
गोक्षुर	गोक्षुर	Tribulus terrestris Linn.
चमेडि	कुलाली (?)	Ter-sulphide of Antimony
चव्यक	कोलवल्ली	Piper chaba Hunter.
चित्रक	चित्रक	Plumbago zeylanica Linn.
चीभडी	चिर्भटी	Cucumis melo var. Momordica-Duthie & Fuller.
जवक्षार	स्वर्चिक (?)	Carbonate of Potash
जवखार	यवक्षार (?)	Potash Carbonas
जाबु	जम्बूक	Syzygium cumini Skeel.
जायफल	जातीफल	Myristica fragrans Houtt.

201294

जाविंत्री	जातिपत्री	Myristica fragrans Houtt.
जीरुं	जीरक	Cuminum cyminum Linn.
टंकण	टङ्कण	Borax
टिट्ठु	टिण्टुक	Oroxylon indicum Vent.
डुंगली	पलाण्डु	Apium cepa Linn.
डोडि	जीवन्ती	Marsdenia volubilis Cooke.
तगर	तगर	Tabernæmontana divaricata R. Br.
तज	त्वच्	Cinnamomum zeylanicum Blume.
तमालपत्र	तमालपत्र	Cinnamomum tamala Nees & Eber.
तवक्षीर	तवक्षीर	Starch extractad from the rhizome of *Curcuma angustifolia* Roxb. is called तवक्षीर in Sanskrit. तवक्षीर is also a. prepartion of यव and षष्टिक.
तांदलजो	तण्डुलीय	Amarantus spinosus Linn.
ताम्र	ताम्र	Cuprum
तुंबडी	तुम्बी	Lagenaria vulgaris Ser.
त्राहिमाण	त्रायमाणा	Delphnium zalil Aitch.
थोर	सेहुण्ड	Euphorbia antiquorum Linn.
दाडमसार	दाडिम	Punica granatum Linn.
दारुहलदर	दार्वी	Berberis aristata Dc.
देवदारु	देवदारु	Cedrus deodara (Roxb). Loud.
द्राख्य	फलोत्तमा	Vitis vinifera Linn.
धतुर	धत्तूर	Datura fastuosa Linn.
धमासक	धन्वयास	Fagonia arabica Linn.
धांणा	धान्य	Coriandrum sativum Linn.
धावडी	धातकी	Woodfordia fruticosa Kurz.
धुलिलवण	उषप्रसुत बालाक	? ?
धुसरा अजमो	पारसी यवानी	Hyoscyamus niger Linn.
नागकेशर	नागपुष्प	Mesua ferrea Linn.
पटोली	पटोली	Trichosanthes cucumerina Linn.
		,, dioica Roxb.

पाठ	पाठा	Cissampelos Pareira	Linn.
पाडल	पाटला	Stereospermum personatum	Chatterji.
पारद	पारद	Hydrargyrum	
पालाकशा	पालक्या	Spinacia oleracea	Linn.
पिडाका	वास्तुक	Chenopodium album	Linn.
पीतपापडा	पर्पट	Fumaria parviflora	Lam.
पीपर	पिप्पली	Piper longum	Linn.
पीपलो	पिप्पल	Ficus religiosa	Linn.
पीप्पलीमुल	मूल (पिप्पलीमूल)	Piper longum	Linn.
पुगीफल	पूगीफल	Areca catechu	Linn.
पुष्करमुल*	पुष्कर	Costus speciosus	Sm.
पृष्टिपर्णि	पृष्टिपर्णी	Uraria lagopoides	Dc.
		,, picta	Desv.
प्रसारिणि	प्रसारणी	Paederia foetida	Linn.
बपोरिया	सौवर्चला	Cleome viscosa	Linn.
बिजोरुं	बीजपूर	Citrus medica	Linn.
बिडलवण×	बिड	?	
बिलि	बिल्व	Ægle marmelos	Corr.
बेडा	बिभीतक	Terminalia belerica	Roxb.
बोरडी	कोलक	Zizyphus jujuba	Lamk.
ब्राह्मी	ब्राह्मी	Centella asiatica	Linn.
भागरो	भृङ्गराज	Eclipta erecta	Linn.
भारंग	भार्गी	Clerodendron serratum	Moon.
भूमीपाथरी	हिलमोची	Enhydra fluctuans	Lour.
मजीठ	मञ्जिष्ठा	Rubia cordifolia	Linn.

* *Iris germanica* Linn. is Called पद्मपुष्कर in Sanskrit. This plant is found in Kashmir. *Inula racemosa* Hook. f. is called पोष्कर in Kashmir. This plant is found in Kashmir and is used as an adulterant with कुष्ठ-*Saussurea lappa*. C. B. Clarke (Watt George, Dictionary of the Economic Products of India Vol. III. Calcutta 1889-1893).

मनशिल	शिला	Arsenii Disulphidum ,, Rubrum
मरिच	मरिच	Piper nigrum Linn.
मांसी	मांसी	Nardostachys jatamansi Dc.
मारिसुणि	अम्बष्ठा	Oxalis corniculata Linn.
मालकांकणी	तेजस्विनी	Celastrus paniculata Willd.
मूला	मूलक	Raphanus sativus Linn.
मोगरियामुल	चाणाख्यमूलक	Raphanus sativus (variety).
मोथ	मुस्ता	Cyperus rotundus Linn.
रायण	राजादनी	Mimusops hexandra Roxb.
रास्ना	श्रेयस्था	Vanda roxburghii R. Br.
रींगणी	निदिग्धिका	Solanum xanthocarpum Schr. & Wendle.
रुपा	रजत	Argentum
रोहिस	कतृण	Cymbopogon martini Stapf.
लवंग	लवङ्ग	Caryophyllus aromaticus Linn.
लसुण	रसोन	Allium sativum Linn.
लामकु	श्रीहस्तिनी	Blepharis edulis Pers.
लिमडो	निम्ब	Melia azadirachta Linn.
लुंणि	अम्ललोणिका	Oxalis corniculata Linn.
वंशरोचन	रोचना	Bambusa bambos Voss.
वज	वचा	Acorus calamus Linn.
वड	वट	Ficus bengalensis Linn.
वल्लाली	सुस्विनी	Tragia involucrata Linn.
विदारिकंद	विदारी	Ipomoea digitata Linn.
विरभांण	हीबेर	Pavonia odorata Willd.
वृधारो	वृद्धदारु	Argyria speciosa Sweet.
वृहतरींगणी	बृहती	Solanum indicum Linn.
वृहदेली	बृहदेला	Amomum subulatum Roxb.
शतावरी	शतावरी	Asparagus racemosus Willd. var. Javanica Baker.
शाजीखार	स्वर्जिक्षार	Soda Carbonas
शातला	शातला	Acacia concinna Dc.

शालवणी	काश्मरी	Gmelina arborea	Roxb.
शालीपर्णि	शालिपर्णी	Desmodium gangeticum	Dc.
शृग्यां ??	शृङ्गी	Rhus succedanea	Linn.
शोटोडी	वृश्चीर	Boerhaavia diffusa	Linn.
श्वेतवज	अन्या श्वेतवचा	Acorus calamus (a variety)?	
षिचडा	शमी	Prosopis spicigera	Linn.
संचल	अक्ष	Black-Salt	
सठी	शठी	Curcuma zedoaria	Rosc.
समुद्रलवण	सामुद्रलवण	Sodium Chloride	
साकर	सिता	Cane-sugar Saccharum officinarum	Linn.
साथेर	बस्तगन्धा	Ocimum basilicum	Linn.
सींदुर	सिन्दूर	Plumbi Oxidum Rubrum	
सुंठी	शुण्ठी	Zingiber officinale	Rosc.
सुवर्ण	सुवर्ण	Aurum	
सुवा	शतपुष्पा	Peucedanum graveolens	Benth.
सूरण	सूरण	Amorphophallus campanulatus	Blume.
सैंधव	सैन्धव	Sodium Chloride (impure).	
स्वेतपुष्पागरणि	गिरिकर्णी	Clitoria ternatea	Linn.
हरडे	हरीतकी	Terminalia chebula	Retz.
हरिताल	हरिताल	Arsenii trisulphidum	
हलदर	निशा	Curcuma longa	Linn.
हिंगु	हिङ्गु	Ferula narthex	Boiss.
हिंगुपत्री	हिङ्गुपत्री	Corchorus depressus	Stocks.
हींगलो	हिङ्गुल	Red-sulphide of Mercury	

× वक्तव्य – बिडलवण – कूडा, करकट गोवर आदि की भस्मका क्षारविधी से बनाया क्षार है। यही नरसार या नौसादर है। उत्तम विडलवण वह है जो गन्धप्रसारणी नामक लता की भस्मका क्षार होता है।

(भावप्रकाश-पूर्वखण्ड-श्लो. २२८.)

Names of the Catalogues consulted for APPENDIX—B.

Serial No.		Abbreviations.
1.	A Descriptive Catalogue of the sanskrit Manuscripts in the Govt. Oriental Manuscripts library-Madras. By Kuppusvami Sastri M.A. Madras. 1918.	GOMM.
2.	A union list of printed Indic Texts and translations in Amrican Libraries compiled, by M. B. Emeneau. American Oriental Society. New Haven Connecticut 1935.	ITA.
3.	Catalogus Catalogorum–An alphabetical Register of Sanskrit works and Authors By Theodor Aufrecht. Printed for the German Oriental Society *Leipzig* 1891. Sold by F. A. Brockhaus Printed by G. Kreysing.	CCS.
4.	Catalogue of the Sanskrit Mss. in the Raghunath temple library of H. H. The Maharaja of Jammu & Kashmir. Prepared for the Kashmir State Council by M. A. Stein, Ph. D. Nirnayasagar Press, Bombay. Mdccccxciv.	SMJK.
5.	Catalogue of Manuscripts preserved in the Oriental Manuscripts Library, Ujjain. Part I-II. 1941. Price As. 4.	OMU.
6.	Alphabetical list of Mss. in the Oriental Institute, Baroda. Vol II. 1950.	MOIB.
7.	A Catalogue of the Sanskrit Manuscripts in the Adyar Library. Part II. 1928.	SMA.

8.	British Museum Manuscripts. By Bendall. Catalogue of Sanskrit Manuscripts. 1902,	BMSM.
9.	A Catalogue of Palm-leaf and Selected Paper Maunscripts belonging to the Durbar Library-Nepal.	CMN.
10.	A Catalogue of Sanskrit Manuscripts in the library of H. H. the Maharaja of Bikaner. By Rajendralala Mitra L. L. D. C. E. 1880.	SMB.
11.	Catalogue of Sanskrit Manuscripts in the Library of H.H.the Maharaja of Ulwar.	SMU.
12.	A Descriptive Catalogue of the Sanskrit Manuscripts in the Tanjore Maharaja Sarfoji's Sarasvati Mahal Library-Tanjore. By prof. P. P. S. Sastri B. A. (Oxen.). M. A. (Madras 1933).	SMT.
13.	A Descriptive Catalogue of Sanskrit and Prakrit Mss. in the library of the Bombay branch of Royal Asiatic Society. Compiled by H. D. Velankar Vol. I. 1925.	RAS.
14.	Government Collections of manuscripts, Bhandarkar Oriental Research Institute-Poona. Published 1939.	BORI.